

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN ŞEİRİ: ƏNƏNƏ VƏ NOVATORLUQ (1900-1937)

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Şərqiyyə Behbud qızı Məmmədova**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Erkən realizm və Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçi: AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

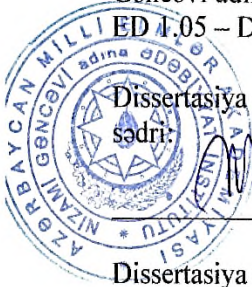
Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

filologiya elmləri doktoru, professor
Allahverdi Məhərrəm oğlu Məmədli

filologiya elmləri doktoru, dosent
Kamran Şahverən oğlu Kazımov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Səbinə Namus qızı Əhmədova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən
ED 1.05 – Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Vüqar Mikayıl oğlu Əhməd

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Ənənə və novatorluq problemi Azərbaycan poeziyasının elmi-nəzəri şərh və dəyərləndirilməsində ən mühüm amillərdən biri kimi diqqəti çəkməkdədir.

Sovet siyasi rejimi dönəmində ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığın bir sıra problemləri kimi, ənənə və novatorluq məsələləri də real, gerçək müstəvidə dəyərləndirilməmiş, vahid yaradıcılıq metodu kimi yalnız ədəbi prosesi deyil, bütövlükdə sosial-kulturoloji düşüncəni yönləndirən sosialist realizminin prinsipləri, yanaşma tərzii, ideoloji qəlibləri bu sahədə hərtərəfli, obyektiv təhlillər aparmağa imkan verməmişdir.

XX əsrin əvvəllərində, daha doğrusu, 1900-1937-ci illərdə Azərbaycan şeirini ənənə və novatorluq müstəvisində dəyərləndirmək milli poeziyanın təsirləndiyi və qaynaqlandığı mənbələri müəyyənləşdirmək baxımından aktuallıq kəsb etməkdədir.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən məqamlardan biri bəhs olunan problemin bu gün də ədəbi-nəzəri fikirdə aparıcı mövqedə dayanması ilə şərtlənir. Çünki ənənə və novatorluq məsələsi yalnız mövcud ədəbi-estetik dəyərlərin yaşadılması baxımından deyil, həmçinin novator, yenilikçi təfəkkürün formalaşmasını da şərtləndirir.

1900-1937-ci illər Azərbaycan şeiri biri-birinə zidd üç müxtəlif siyasi rejimin mövcud olduğu mərhələdən keçmişdir. Birinci mərhələ (1900-1917) çar Rusiyasının müstəmləkəçilik dövrünü, ikinci mərhələ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) illərini, sonuncu mərhələ isə (1920-1937) isə sovet siyasi rejimi dönəmini əhatə edir. O qədər də böyük olmayan zaman kəsiyində baş verən kəskin ictimai-siyasi proseslər ədəbiyyata, o cümlədən poeziyaya məna-məzmun və forma-sənətkarlıq baxımından önəmli təsir göstərmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ayrı-ayrı mərhələlərinin obyektiv yöndə təhlili, ədəbi irsin çağdaş elmi-nəzəri düşüncə və milli təfəkkür işığında səciyyələndirilməsi, zamanın axarında dəyişən, yeniləşən, həmçinin yeniləşmə prosesində ciddi maneələrlə üzləşən poeziyanın hərtərəfli şəkildə incələnməsi və bu kontekstdə bədii uğurların ənənə və novatorluq prizmasından dəyərləndirilməsi aktuallıq kəsb etməkdədir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında müxtəlif tədqiqatlarda XX

əsrin əvvəllərində poeziyada ənənə və novatorluq problemi sistemli şəkildə olmasa da, bu və ya başqa şəkildə təhlil obyektinə çevrilmişdir. Akademiklər Məmməd Cəfər, Kamal Talıbzadə, İsa Həbibbəyli, AMEA-nın müxbir üzvləri Əziz Mirəhmədov, Yaşar Qarayev, Abbas Zamanov, Kamran Əliyev, filologiya elmləri doktorları Cəfər Xəndan, Mir Cəlal, Firidun Hüseynov, Kamran Məmmədov, Xeyrulla Məmmədov, Məmməd Məmmədov, Şamil Salmanov, İslam Qəribli, Asif Rüstəmli, Alxan Bayramoğlu, İslam Ağayev, Arif Abdullazadə, Şamil Vəliyev (Körpülü), Hüseyn Həşimli, Aybəniz Kəngərli, Lütviyyə Əsgərzadə və başqa ədəbiyyatşünasların araşdırmalarında problemin müxtəlif aspektləri fərqli yönərilə səciyyələndirilmişdir. Belə ki, ayrı-ayrı tədqiqatçıların əsərlərində XX yüzilin ilk onilliklərinin, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün, həmçinin sovet siyasi rejimi dönəminin (1920-1930-cu illər) poeziyası müxtəlif səviyyələrdə təhlil obyektinə çevrilmişdir¹.

Bunlarla yanaşı, Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Cəfər Cabbarlı, Umqülsüm Sadıqzadə, Əli Nəzmi, Mirzə Əli Möcüz, Bayraməli Abbaszadə, Səməd

¹ Cəfər M. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm. - Bakı: Azərb.SSR EA, - 1963; Talıbzadə K. Seçilmiş əsərləri. I cild. - Bakı: Azərnəşr, 1991; Həbibbəyli İ. Romantik lirikanın imkanları. - Bakı: Yazıçı, - 1984; Mirəhmədov Ə. Məhəmməd Hadi. - Bakı: Yazıçı, - 1985; Qarayev Y. Tarix: yaxından və uzaqdan. - Bakı: Sabah, - 1995; Zamanov A. Seçilmiş əsərləri. - Bakı: Çinar-çap, - 2003; Əliyev K. Ədəbiyyat tarixinə bir baxış. - Bakı: Elm və təhsil, - 2013; Xəndan C. Seçilmiş əsərləri. III cild. - Bakı: Çayıoğlu, - 2010; Mir Cəlal, Hüseynov F. XX əsər Azərbaycan ədəbiyyatı. - Bakı: Maarif, - 1982; Məmmədov K. XIX əsr Azərbaycan şeirində satira. - Bakı: Elm, - 1975; Məmmədov X. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan maarifçi-realist ədəbiyyatı. - Bakı: APİ, - 1978; Məmmədov M. Sabir: mübahisələr, həqiqətlər. - Bakı: Yazıçı, - 1990; Salmanov Ş. Azərbaycan sovet şeirində ənənə və novatorluq problemi (1920-1932-ci illər). - Bakı: Elm, - 1982; Qəribli İ. Məhəmməd Hadi və mətbuat (1905-1920). - Bakı: Elm və təhsil, - 2011; Rüstəmli A. Tufanlarda keçən ömür. - Bakı: Sabah, - 1995; Bayramoğlu A. Milli istiqlalın qarçısı və tərənnümçüsü – Məhəmməd Hadi. - Bakı: Ləman, - 2019; Ağayev İ. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeiri. - Bakı: Elm, - 2002; Abdullazadə A. Novatorluq və üslub. - Bakı: Elm, - 1976; Vəliyev Ş. “Füyuzat” ədəbi məktəbi. - Bakı: Elm, - 1999; Həşimli H. Azərbaycan ədəbiyyatında sonet və terset. - Bakı: Elm, - 2003; Kəngərli A. Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında türkçülük. - Bakı: Elm, - 2002; Əsgərzadə L. Hüseyn Cavid: mühiti və müsasirləri. - Bakı: AZPoliqraf, - 2015.

Mənsur, Əhməd Cavad, Əmin Abid (Gültəkin), Almas İldırım, Mikayıl Müşfiq, Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Məmməd Rahim, Əliağa Vahid və başqa sənətkarların həyat və yaradıcılığı haqqında yazılmış monoqrafik tədqiqatlarda, habelə müxtəlif səpkili araşdırmalarda bəhs olunan problemin müəyyən aspektlərinə bu və başqa şəkildə münasibət bildirilmişdir.

Həmçinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və sovet dövrü ədəbiyyatına həsr olunmuş müxtəlif səpkili araşdırmalarda da milli poeziyanın mövzu, janr və üslub axtarışları fonunda ədəbi ənənə və novatorluq məsələləri müxtəlif prizmadan təhlil obyektinə çevrilmişdir² Bəhs olunan dövrün poeziyası Türkiyə ədəbiyyatşünaslarının əsərlərində də yeri gəldikcə təhlil obyektinə çevrilmiş, bu kontekstdə ənənə və novatorluq məsələlərinə toxunulmuşdur³.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, qeyd olunmalıdır ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeiri ənənə və novatorluq baxımından indiyədək sistemli, monoqrafik şəkildə araşdırılmamış, bu isə bəhs olunan problemin ayrı-ayrı aspektlərinin tədqiqatdan kənar qalmasına səbəb olmuşdur. Müdafiəyə təqdim olunan dissertasiya işi məhz bu zərurətdən yaranmışdır.

Tədqiqatın obyektini və predmeti: Dissertasiyanın obyektini XX əsrin əvvəllərində (1900-1937) yaranmış Azərbaycan şeiri təşkil edir. Təhlil və tədqiq prosesində Mirzə Ələkbər Sabir, Məhəmməd Hadi, Mirzə Əli Möcüz, Abbas Səhhət, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı, Əhməd Cavad, Abdulla Şaiq, Səid Səlməsi, Səməd Mənsur, Bayraməli Abbaszadə, Əmin Abid (Gültəkin), Umgülsüm Sadıqzadə, Səməd Vurğun, Mikayıl Müşfiq, Süleyman Rüstəm, Mikayıl Rəfili, Abdulla Fəruq, Mirvarid Dilbazi, Əliağa Vahid, Məmməd Rahim və başqa görkəmli

² Azərbaycan Cümhuriyyəti: tarixi, siyasi və kulturoloji müstəvidə. - Bakı: Nurlar, - 2018; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (ədəbiyyat, dil və mədəni quruculuq). - Bakı: Qoliot qkup, - 2009; Bayramoğlu A. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat. - Bakı: Elm, - 2003; Saraclı Ə. Azərbaycan yazıçıları Cümhuriyyət dövründə. - Bakı: Elm, - 2007.

³ Akpınar Y. Azeri Edebiyatı Araşdırmaları. - İstanbul: Dergah Yayınları, - 1994; Erol A. Abdulla Şaik Talibzade. İzmir: Tıbyan Yayıncılık, - 2005; Taşkesenlioğlu L. Azerbeycan Türk Edebiyatı milli şairi Mirza Alekber Sabir ve Hophopname. Uluslararası Türkçe Edebiyat. Eğitim kültür dergisi, 2013, sayı 2 (3), - s. 96-132.

sənətkarların poetik irsinə müraciət olunmuşdur. Araşdırmada XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyası haqqında yazılan monoqrafik tədqiqatlara, müxtəlif səpkili araşdırmalara istinad olunmuşdur. Araşdırmada həmçinin ənənə və novatorluq kontekstində klassik ədəbi irsə də müraciət olunmuşdur.

Müdafiyyə təqdim olunan dissertasiyanın predmeti XX yüzilin əvvəllərində və sovet siyasi rejiminin ilk onilliklərində (1900-1937-ci illər) Azərbaycan poeziyasında ənənə və novatorluq probleminin çağdaş elmi-nəzəri tənqirdə müstəvisində araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın elmi-metodoloji əsası. Dissertasiya işi tarixi-müqayisəli metodun prinsipləri əsasında yazılmışdır. Mövzunun araşdırılması prosesində çağdaş ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri müddəalarından, həmçinin dünya və Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrinə dair ən mühüm tədqiqatların nəticələrindən bəhrələnilmişdir. Tədqiqata cəlb edilən əsərlər tarixi-müqayisəli, müqayisəli tipoloji və struktur-semiotik metodlarla təhlil olunaraq dəyərləndirilmişdir.

Tədqiqat işində analiz-sintez metodunun imkanlarından da səmərəli şəkildə istifadə edilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatşünasları ilə yanaşı, dünya, xüsusən türk və rus ədəbiyyatşünaslarının problemlə bağlı nəzəri konsepsiyaları, ədəbiyyat tarixi və ədəbiyyatşünaslığımızın aparıcı elmi qənaətləri də metodoloji əsas kimi götürülmüşdür.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın yazılmasının əsas məqsədi XX əsr Azərbaycan poeziyasında (1900-1937-ci illər) ənənə və novatorluq probleminin sistemli və əhatəli şəkildə araşdırılmasıdır. Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi ön plana çəkilmişdir:

– XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında ənənə və novatorluq probleminin elmi-nəzəri müstəvidə səciyyələndirilməsi;

– Bəhs olunan dövrün poeziyasının ideya-estetik yöndən təsirləndiyi qaynaqların üzə çıxarılması;

– 1900-1937-ci illər Azərbaycan poeziyasının ənənə və novatorluq baxımından fərqli siyasi proseslərdən qaynaqlanan ədəbi dəyərlər müstəvisində səciyyələndirilməsi;

– Maarifçi-realist poeziyada ənənə və novatorluq məsələlərinin

təhlil obyektinə çevrilməsi;

– Tənqidi realist (satirik) poeziyada ənənə və novatorluq məsələlərinin incələnməsi;

– Romantik poeziyada ənənə və novatorluq probleminin fərqli aspektlərinin diqqət mərkəzinə çəkilməsi;

– XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasının janr özünəməxsusluğunun səciyyələndirilməsi;

– Xalq şeiri tərzində yazılan poetik örnəklərin təhlili fonunda ədəbi dilin (bədi üslubun) sadələşməsi, ərəb-fars tərkiblərindən təmizlənməsi məsələlərinin araşdırılması;

– Divan ədəbiyyatı səpkisində yazılan şeir nümunələrinin ənənə və novatorluq prizmasından dəyərləndirilməsi;

– Yeni poetik şəkillərin ədəbiyyatın məzmun və forma baxımından yenilənməsindəki rolunun aşkarlanması;

– XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında ənənə və novatorluq müstəvisində bədi üslub probleminin araşdırılması;

– Ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığı kontekstində fərdi poetik üslubların səciyyələndirilməsi;

– Poeziyanın ideya və məfkurə birliyi təməlinə üslub çarpazlaşmalarına diqqətin yönəldilməsi.

– Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönməsində poeziyanın məzmun və forma baxımından yenilənməsini, hürriyyət və vətənsəvərlik ideyaları ilə zənginləşməsini şərtləndirən amillərin aşkarlanması;

– Sovet siyasi rejimi dönməsində poeziyada ənənənin yaşadılması uğrunda mübarizə məsələlərinə diqqətin yönəldilməsi;

– Sovet hakimiyyəti illərində poeziyanın repressiya təhlükəsi ilə üzləşməsi, konyuktur, tərənnümçü, tərəfçi sənətə rəvac verilməsi nəticəsində yaranan problemlərə diqqətin yönəldilməsi.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiyada 1900-1937-ci illərdə yaranmış Azərbaycan poeziyasında ənənə və novatorluq probleminin tədqiqi fonunda aşağıdakı müddəalar önə çəkilmişdir:

– XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında klassik ənənədən bəhrələnmə üsulları və formaları;

– Maarifçi-realist poeziyada klassik ənənədən istifadə

məsələləri;

– Tənqidi-realist poeziyada klassik ənənə və novatorluq problemi;

– Romantizm ədəbi cərəyanına mənsub sənətkarların poetik irsində ənənə və novatorluq;

– Folklardan bəhrələnmə üsulları;

– Divan ədəbiyyatı ənənələrinin davam etdirilməsi və novatorluq axtarışları;

– Yeni poetik formaların yaranması;

– AXC dövründə milli poeziyanın novatorluq axtarışları;

– Sovet siyasi rejimi dönəmində Azərbaycan poeziyasının konyukturaçılığa qarşı mübarizəsi və klassik ədəbi ənənələri yaşatma cəhdi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyi hər şeydən öncə bu sahədə ilk araşdırma olması ilə bağlıdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq XX yüzilin əvvəllərində, daha doğrusu, fərqli siyasi mərhələləri əhatə edən 1900-1937-ci illərdə poeziyada ənənə və novatorluq problemi sistemli şəkildə təhlil obyektinə çevrilmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyini şərtləndirən amillərdən biri də problemin yalnız XX əsrin əvvəllərini əhatə edən məhdud çərçivədə deyil, bütövlükdə Azərbaycan poeziyası kontekstində araşdırılmasıdır. Ədəbi-bədii irsə bu cür yanaşma tərzii poeziyada ənənə və novatorluq problemini xronoloji zəmində izləməyə imkan vermişdir.

Dissertasiyada XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan şeirində ənənə və novatorluq problemi ümumi şəkildə deyil, maarifçi-realist, tənqidi-realist və romantik poeziyanın müvafiq cərəyan və istiqamətləri və bu xətti təmsil edən ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığı fonunda araşdırılmışdır. Təhlillərin bu müstəvidə aparılması ötən əsrin əvvəllərində milli poeziyanın qazandığı uğur və nailiyyətlərin səciyyəvi məqamlarının aşkarlanmasına zəmin yaratmışdır.

Tədqiqat işində yeri gəldikcə bəhs olunan problemlər zəminində dünya poeziyasının müvafiq örnəkləri ilə müqayisələr aparılmışdır. Bu isə XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasının dünya ədəbi prosesi müstəvisində dəyərləndirilməsinə

imkanlar yaratmışdır.

Dissertasiyada XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında ənənə və novatorluq problemi ayrı-ayrı sənətkarların milli ədəbi irsdən, klassik yazılı və şifahi ədəbiyyatdan, o cümlədən Şərq və Qərb ədəbiyyatından bəhrələnmə və təsirlənmələrinin araşdırılması zəminində gerçəkləşdirilmişdir.

Araşdırmada XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında ədəbi ənənə və novatorluq problemi həmçinin bədii üslublar müstəvisində təhlil obyektinə çevrilmiş, bu da problemin indiyə qədər tədqiqatdan kənar qalmış bir sıra aspektlərinin elmi-nəzəri müstəvidə səciyyələndirilməsinə imkan vermişdir. Araşdırmanın bu müstəvidə aparılması yeri gəldikcə fərdi üslubların səciyyələndirilməsinə də imkan vermişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyini şərtləndirən əsas cəhətlərdən biri də təhlil obyektinə çevrilən poeziya örnəklərinin dövrün tarixi-siyasi hadisələri fonunda dəyərləndirilməsidir. Bu dövrün biri-birini əvəz edən sərt siyasi dönüşlərlə müşayiət olunması ədəbiyyatın məzmun və mahiyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdiyindən, dövrün ədəbi prosesinin müqayisəli məqamlarının səciyyələndirilməsi Azərbaycan ədəbi-tənqidi fikri üçün yenidir.

Tədqiqatın nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya işi bu mövzuda yazılmış ilk sistemli araşdırma olduğu üçün, eyni zamanda, nəzəri-praktik əhəmiyyətə malikdir. Tədqiqatın nəticələrindən ali məktəblərin humanitar fakültələrində, bakalavr və magistr pillələrində, ümumi və xüsusi kursların tədrisi prosesində yardımçı vəsait kimi istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin bir sıra müddəalarından həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin müvafiq bölmələrinin işlənilməsində, monoqrafik səpkili tədqiqatların, problematik səciyyəli məqalələrin yazılmasında elmi qaynaq və məxəz kimi istifadə oluna bilər.

Araşdırmanın nəticələrindən Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş elmi-nəzəri səciyyəli tədqiqatlarda da qaynaq kimi bəhrələnilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasında təsdiq olunmuş

və Erkən realizm və Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Mövzu Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi Şurasının Filologiya problemləri üzrə Elmi Şurasının iclasında qeydiyyatdan keçmişdir.

Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri doktorantın Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi, həmçinin xarici ölkələrin nüfuzlu elmi məcmuələrində dərc olunan məqalələrində, beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi konfranslarındakı məruzə və çıxışlarının çap olunduğu müxtəlif tematik toplularda əks olunmuşdur. Tədqiqatın başlıca müddələrinin əhatə olunduğu monoqrafiya ayrıca kitab kimi yayınlanaraq ədəbi və elmi ictimaiyyətə təqdim edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Erkən realizm və Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın işinin strukturu və ümumi həcmi: Dissertasiya giriş (18560 şərti işarə), beş fəsil (birinci fəsil – 127781 şərti işarə; ikinci fəsil – 74483 şərti işarə; üçüncü fəsil – 65782 şərti işarə; dördüncü fəsil – 57720 şərti işarə; beşinci fəsil – 65238 şərti işarə), nəticə 11746 şərti işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdi (32656 şərti işarə). Dissertasiya işinin ümumi həcmi 455303 (275 səhifə) işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiyanın yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın strukturu, bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “**XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeirində ədəbi ənənədən istifadə üsulları**” adlı ilk fəslə üç

paraqrafdan ibarətdir.

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatı çoxəsrlik ədəbi fikir tariximizdə xüsusi bir mərhələ olduğu kimi, milli realist və romantik ədəbiyyatın təşəkkülündə də keyfiyyətə yeni mərhələ hesab olunur. Bu dövrdə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında olduğu kimi, *“ədəbi-ictimai mühitində də ədəbi-mənəvi renesans prosesləri yaşanmış, təzə əsrin yeni tipli ədəbiyyatı yaranıb inkişaf etmişdir”*⁴. Bu illərdə XIX əsrdə meydana çıxan azərbaycançılıq ideyası ədəbiyyatda genişlənərək ümummilli ideyaya çevrilmiş, maarifçilik isə inkişaf edərək milli-demokratik hərəkat səviyyəsinə qalxmışdır.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeirində ədəbi ənənəyə münasibət və ondan bəhrələnmə məsələləri ilə bağlı təhlilləri üç istiqamətdə aparmağı məqsədəuyğun hesab edirik:

- 1.1. Maarifçi-realist poeziyada ədəbi ənənəyə münasibət;
- 1.2. Tənqidi-realist poeziyada ədəbi ənənədən istifadə üsulları;
- 1.3. Romantik şeirdə ədəbi ənənə məsələləri.

I fəslin **“XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan maarifçi-realist poeziyasında ədəbi ənənəyə münasibət”** adlı ilk paraqrafında ədəbi ənənəyə münasibət və ondan özünəməxsus şəkildə bəhrələnmə maarifçi-realist poeziya nümunələri əsasında tədqiq olunur.

Akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyi kimi: *“XX əsrin Azərbaycan maarifçi realizmi özündən əvvəlki Axundzadə realizminin yeni tarixi şəraitdəki davamı və onun yeniləşdirilmiş varisidir. Bu, dövrün mürəkkəb-siyasi hadisələrinin təsiri ilə cəmiyyət həyatına daha çox yaxınlaşmış, məktəbi və müəllimi deyil, “nicat yolu axtaran” fərqli bir realizm tipidir”*⁵.

Bəhs olunan dövrün poeziyasını yaradan ədəbi şəxsiyyətlər ənənə və novatorluq məsələsinə fərqli kriteriyadan yanaşmamış, ortaq mövqedən çıxış etmişlər.

XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaradan sənətkarların əksəriyyəti, xüsusilə maarifçilik ideyalarına əsaslanan şairlər ədəbiyyatın məzmun və forma baxımından yeniləşməsi uğrunda mübarizə aparırdılar.

XX əsrin əvvəllərindəki maarifçi realist şeirində ənənə və

⁴ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi: [10 cildə]. - Bakı: Elm, - c.6. - 2022, - s. 5.

⁵ Yenə orada, s. 25.

novatorluq problemindən bəhs edərkən Rəşid bəy Əfəndizadənin poeziyasına və dövrün uşaq mətbuat orqanlarında nəşr olunan poetik nümunələrə diqqət yetirməyi zəruri hesab edirik. R.Əfəndizadə realist ədəbiyyatın inkişafına xüsusi əhəmiyyət vermiş, maarifçilik hərəkatının öncüllərindən olmuşdur. O, bir maarifçi olaraq həm elmi-nəzəri, həm də poetik əsərlərində bədii sözün təsir qüvvəsindən istifadə etməklə xalq qəflət yuxusundan oyatmağı, cəhalətdən xilas etməyin yollarının göstərməyi özünün yazıçılıq və vətəndaşlıq vəzifəsi hesab etmişdir.

R.Əfəndizadənin maarifçi şeirlərini ənənə və novatorluq kontekstində nəzərdən keçirərkən belə bir halın şahidi oluruq ki, o, şifahi xalq ədəbiyyatı ənənələri ilə yanaşı, klassik poeziya və İslami dəyərlərə də üstünlük vermiş, bunlardan bəhrələnməklə dövrünə, zəmanəsinə uyğun yeni ruhlu və formalı əsərlər yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

R.Əfəndizadənin maarifçi şeirləri xalq ədəbiyyatından gələn bir cəhət kimi hər cür mücərrədlikdən uzaqdır. Bu şeirlərdə oxucuya tanış olmayan qeyri-real heç nə yoxdur və ətraf mühitin müşahidəsindən doğan təəssüratlar bu əsərlərin əsas məzmununu təşkil edir.

Maarifçi şeirləri janr və formaca əlvan olan R.Əfəndizadə, müşahidələrimiz göstərir ki, ədəbi ənənədən gələn xüsusiyyət kimi, nəğmələrə daha çox üstünlük vermiş, onları novatorcasına zəmanənin tələbinə uyğunlaşdırmışdır. Onun folklorun lirik növünün nəğmə janrının forma və məzmununa uyğun yazdığı şeirlərində bir qayda olaraq forma və məzmun vəhdət təşkil etmiş, bu əsərlərdə uşaq dünyasından doğan əhvalatlar xalq melodiyaşarlarından gələn ahənglə müşayiət olunmuşdur.

R.Əfəndizadənin “Elmin şərəfəti”, “Uşaq və ayna”, “Sailliyin rəzaləti” və s. şeirləri uşaqların əxlaqının, şəxsiyyətinin formalaşmasına həsr olunmuşdur. Müxtəlif mövzularda yazılmış bu şeirlərdə şair yeni insan tərbiyə edib yetişdirmək üçün gərəkli olan məsələlərdən bəhs edir.

Tədqiq etdiyimiz əsərləri deməyə imkan verir ki, R.Əfəndizadənin maarifçi poeziyası istər formaca, istər mövzu və ideya baxımından əlvandır, uşaq və qadın aləminin müxtəlif sahələrini əhatə edir. Rəngarəng məsələlərə həsr olunmalarına

baxmayaraq, onları ümumi bir qayə - maarifçilik və islamçılıq ideyaları birləşdirirdi. Şair maarifçilik və islamçılığı Azərbaycan cəmiyyətinin böhrandan qurtarması üçün yeganə qurtuluş yolu kimi təbliğ edirdi.

Burada bir məsələni də qeyd etməyi lazım bilirik ki, Abdulla Şaiq daha çox romantizm ədəbi cərəyanına mənsub sənətkar hesab edilsə də, onun şeirlərində, xüsusilə məktəb və maariflə bağlı əsərlərində maarifçilik meyilləri çox güclüdür və onun bu qəbildən olan şeirlərini maarifçi-realist ədəbiyyatın nümunələri kimi tədqiqata cəlb etmək daha ədalətli olardı. Məhz bu baxımdan, maarifçi-realist poeziyada klassik ənənədən bəhrələnmə və təsirlənmə məsələlərindən bəhs olunarkən, Abdulla Şaiqin maarifçi şeirlərinin araşdırılmasına da ehtiyac duyulur.

Abdulla Şaiqin poeziyasında ənənə və novatorluq problemini şərh etmək üçün daha çox material verən əsərlərdən biri ədibin 1910-cu ildə qələmə aldığı “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” adlı şeirdir.

Yazıçı-ədəbiyyatşünas Mir Cəlal “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” adlı tədqiqatında Abdulla Şaiqin “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” adlı şeirini təhlil edərkən müəllifin bəhrələndiyi qaynaqlara diqqəti çəkərək yazır: “*A.Şaiqin bu əsəri ruhən L.Tolstoyun “bir-birinizə məhəbbət edin” tövsiyəsi ilə Əli bəy Hüseynzadənin bu dövrə aid olan “Nicat məhəbbətdədir”, Tofiq Fikrətin “Torpaq vətənim, növbəşər millətim” və “İnandım” sərlövhləli əsərləri ilə müəyyən dərəcədə həmahəng səsləşir*”⁶.

Milli Azərbaycan romantizminin görkəmli nümayəndəsi olan Abbas Səhhət də məktəb və maariflə bağlı əsərlərini, xüsusilə uşaq şeirlərini maarifçi-realist üslubda yazmışdır. Abbas Səhhətin maarifçi-realist səpkidə qələmə aldıkları ilk qələm təcrübələri olan “Şeyx Sədi” və “Xacə Hafiz” şeirləri bir tərəfdən yaradıcılıq dünyasına yeni qədəm basmış gənc şairin mütaliə səviyyəsini, digər tərəfdən də klassik ənənəyə bağlılığını, onun zəngin təcrübələrindən bəhrələndiyini göstərməkdir.

Klassik ənənədən istifadə və ondan yaradıcı şəkildə bəhrələnmə

⁶ Mir Cəlal. Azərbaycan ədəbi məktəblər (1905-1917). - Bakı: Ziya-Nurlan, - 2004, - s.138.

maarifçi-realist poeziyanın digər görkəmli nümayəndəsi Əliabbas Müznibin yaradıcılığında da özünü büruzə verməkdədir. Dil-üslub baxımından divan poeziyasına bağlı olan şairin “İnsaf güzgüsü” adlı şeiri Sədi Şirazinin “Gülüstan” əsərindən təbdil edilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində realist-maarifçi poeziyanın inkişafında dövrü mətbuatın, xüsusilə “Dəbistan” və “Məktəb” jurnallarının mühüm xidmətləri olmuşdur. “Dəbistan” jurnalının əsas müəlliflərindən olan Mirzə Həsib Qudsinin “Minacat” (1906, №1), Məhəmməd Hadinin “Ricayi-vətən”, “Sevgili şagirdlərimizə ərmeğan” (1906, №1; 1907, № 4), İbrahim Tahir Musayevin “Bilməm bu mərəz təbi-müsəlmanə nədəndir?”, “Halımız” (1907, № 4, № 5) və s. bu kimi klassik üslubda yazılan şeirlərdə məktəb və mədəniyyət məsələləri təbliğ olunur. Klassik üslubda, əruz vəznində yazılan bu şeirlərin özündən əvvəlki əruz vəznli poeziya nümunələrindən əsas fərqi və yeniliyi özünü əsərlərin məzmun və ideyasında göstərir.

Xalq və klassik şeir ənənələrinə əsaslanmaqla yeni məzmun və yeni forma xüsusiyyətlərinə malik maarifçi şeirlər “Məktəb” jurnalının səhifələrində də dərc olunmuşdur. Əli Ülvinin “Çalşalım”, “Arş irəli” (1911, № 1; 1912, № 20), Əlisəttar İbrahimovun “Məktəbli”, “Ağca” (1911, № 2; 1913, № 18), Əhməd Cavadın “Quqqulu” (1912, № 16), Əli Nəzminin “Məktəb uşağı” (1913, № 6) və s. şeirlər heca vəzninin ənənəvi səkkizlik və onbirlik bölgülərində yazılsa da, məzmunu ifadə etmək üçün şairlər yeni forma axtarışlarına da cəhd etmişlər.

Şübhəsiz ki, bu təhlillər maarifçi-realist poeziyanın ənənəyə münasibət və ondan yaradıcı şəkildə bəhrələnmə məsələləri ilə bağlı bütün məqamları əks etdirmir. Burada ən ümumi mülahizələrlə kifayətlənilmişdir.

Fəslin ikinci paragrafi **“XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan tənqidi realist poeziyasında ədəbi ənənədən istifadə üsulları”** adlandırılmış, problem bu istiqamətdə tədqiq olunmuşdur.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında klassik ənənədən bəhrələnmə məsələsində böyük satirik Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılıq axtarışları maraq doğurur. Müxtəlif tədqiqatlarda M.Ə.Sabirin klassik ədəbiyyatdan təsirlənərək yazdığı şeirlər “nəzireyi-təməssüxranə” (Abbas Səhhət), “parodiya” (Əziz Şərif),

“təhzil” (Əkrəm Cəfər) kimi fərqli istilahlarla adlandırılmışdır⁷.

M.Ə.Sabirin məşhur “Şahnamə” (1909) adlı satirası İran şairi Ə.Firdovsinin eyniadlı əsəri ilə oxşar bədii üslubda, epik tərzdə qələmə alınmışdır. Bəllidir ki, Ə.Firdovsinin “Şahnamə”si fars hökmdarlarının saxta, süni şəkildə ideallaşdırılmış “qəhrəmanlıq tarixi”nə həsr olunmuşdur. M.Ə.Sabirin “Şahnamə”sində isə 1909-cu ildə Səttar xanın başçılığı ilə başlayan Məşrutə hərəkatı zəminində baş verən hadisələrdən, Azərbaycan türklərinin qəhrəmanlıq mübarizəsindən bəhs olunur.

M.Ə.Sabirin “Mahi-Kənanın batıb, ey piri-Kənan, qəm yemə!” misrası ilə başlayan şeiri İran şairi Hafiz Şirazinin “Ümidi-vüsali-canan, yaxud qəm yemə” əsərinə nəzirə-bənzətmə tərzində qələmə alınmışdır.

M.Ə.Sabirin “Gülüstən”i-Sədidən bir hekayeyi-mənzuməyə bənzətmə” adlanan şeiri isə onun “Gülüstən” və “Bustan” müəllifi Sədi Şirazidən təsirləndiyini, bəhrələndiyini sübut etməkdədir.

AMEA-nın müxbir üzvü A.Zamanova qeyd edir ki, bütövlükdə XX əsrin əvvəllərində yaranan poeziyada M.Füzulini bütün yönləri ilə dərk edən, onu duyan M.Ə.Sabir olmuşdur⁸.

M.Ə.Sabirin bəzi satiralarının M.Füzulinin qəzəllərinə nəzirə-parodiya tərzində qələmə alındığını vurğulayan Yaşar Qarayev yazır: *“Bu şeirlər Sabirlə Füzuli arasındakı əlaqələrin hələ ibtidai, empirik şəkildə görüldüyü şeirlərdir və onlara heç də həmin əlaqələrin zirvəsini təşkil edən nümunələr kimi baxmaq doğru olmaz”*⁹.

Araşdırmalar deməyə əsas verir ki, M.Ə.Sabirin Azərbaycan şairlərindən Qasım bəy Zakir, A.Bakıxanov, S.Ə.Şirvani, Əbülhəsən Raci, fars şairlərindən Yəğmə Cəndəgi, Əbunəsr Şeybani, Osmanlı şairlərindən Ömər bəy Nəfi, Məhəmməd Əşrəf, Namiq Kamal, Abdulla Cövdət, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm kimi şairlərdən novatorcasına bəhrələnmiş, onların ayrı-ayrı əsərlərindən təsirlənərək tamamilə yeni ruhlu və sənətkarlıq cəhətdən seçilən sənət nümunələri yarada bilmişdir.

Bütün bunlar M.Ə.Sabirin klassik ənənəyə bağlılığını, ondan

⁷ Paşayeva N. Sabir novatorluğu. - Bakı: Mütərcim, - 1997, - s. 50.

⁸ Zamanov A. Əməl dostları. - Bakı: Yazıçı, - 1979, - s. 8.

⁹ Qarayev Y. Tarix: yaxından, uzaqdan. - Bakı: Sabah, - 1995, - s. 264.

novatorcasına bəhrələndiyini və bu səbəbdən orijinal bir sənətkar kimi ədəbiyyat tarixində özünəməxsus mövqe tutduğunu göstərməkdədir. Bütövlükdə şairin klassik irsdən novatorcasına bəhrələnərək orijinal əsərlər yaratması Azərbaycan satirasının mövzu, ideya və bədii sənətkarlıq baxımından zənginləşməsi ilə qalmamış, “Sabir ədəbi məktəbi”nin təşəkkülü ilə nəticələnmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan satirik poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əli Nəzminin yaradıcılığı klassik ənənədən özünəməxsus tərzdə bəhrələnmənin bariz örnəyi kimi maraqlıdır.

Əli Nəzminin bəhrələndiyi şairlər içərisində Məhəmməd Füzuli, Seyid Əzim Şirvani, Tofiq Fikrət, Mehmet Emin Yurdakul kimi mütəfəkkir sənətkarlar vardır. Əli Nəzminin “Təxmis” şeiri M.Füzulinin “Pənbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənim” mətli ilə başlayan qəzəldən təsirlənilərək yazılmışdır.

Şairin “Seyid Əzimə bənzətmə” şeiri bu baxımdan səciyyəvidir. İran mövzusunda qələmə alınmış qəzəldə müəllif Məhəmmədəli şahın əməlləri fonunda ölkədə yaşanan faciə və müsibətlərin canlı, dolğun mənzərəsini yaratmağa çalışmış və bu istəyinə nail olmuşdur.

M.Ə.Sabir ədəbi məktəbinin Azərbaycanın Günəyində davamçıları sırasında Mirzə Əli Möcüzün əsərləri də klassik ədəbi irsdən yaradıcı şəkildə bəhrələnmənin bariz örnəyi kimi diqqəti çəkir.

M.Ə.Möcüzün rübailərində Əbülqasım Firdovsi və Ömər Xəyyamın adları çəkilir, onların yaradıcılığına poetik tərzdə münasibət bildirilir¹⁰.

M.Ə.Möcüzün “Məsnəvi”, “Kişilər və arvadlar” adlı şeirləri böyük türk mütəfəkkiri Cəlaləddin Ruminin əsərləri səpkisində qələmə alınmışdır. Belə ki, epik tərzdə yazılmış “Məsnəvi” şeirində şair Şərqi xalqlarının fanatizmini, geriliyini, cəhəlatini və bundan məharətlə istifadə edən ingilis imperialistlərinin müstəmələçilik siyasətini satirik tərzdə canlandırmışdır.

Mirzə Əli Möcüzün “Aşiqi-pərişan”, “Qürbət”, “Qürbət qurbanları” kimi şeirləri Azərbaycanın yazılı və şifahi ədəbiyyatında geniş yayılmış olan qəriblik mövzusunda qələmə alınmışdır. Məlum

¹⁰ Möcüz M.Ə. Əsərləri. - Bakı: Yazıçı, - 1982, - s. 150-152.

olduğu kimi, folklorun istər epik, istərsə də lirik janrlarında qərıblık, el-oba həsrəti, vətənsızlık motivləri çeşidli aspektləri ilə bədii əksini tapmışdır.

İlk şeirlərini “Mirzə Gülzar” təxəllüsü ilə yazan, Təbrizdə Məşrutə inqılabı başlanan ərəfədə bir çox vətənpərvərlər kimi fədailərə qoşularaq mücahidlərlə birgə mübarizə meydanına atılan Bayraməli Abbaszadənin şeirlərinin Cənubi Azərbaycan satirik poeziyasının formalaşmasındakı rolunu danmaq olmaz.

Vətən, yurd həsrəti, güneylilərin acınacaqlı taleyini düşünmək, onların tapdanmış hüquqlarını cəsərlə müdafiə etmək M. Möcüzün şeirlərində olduğu kimi, B. Abbaszadə şeirinin də baş, aparıcı xəttini təşkil edir. “Məşrutə”, “İrənlilərin naləsi”, “İrənlı olmasaydı”, “Keçər gedər”, “Gözün aydın”, “Hər yana baxıram” və s. bu kimi şeirlərdə xalqın, ölkənin ümumi mədəni-siyasi vəziyyəti real şəkildə satirik və yumoristik boyalarla əks etdirilir.

Fəslin üçüncü paragrafı **“XX əsrin ilk dönəmində Azərbaycan romantik şeirində ədəbi ənənə”** adlanır. Araşdırılan dövrdə romantik şeirin təmsilçiləri sırasında Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq, Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, Səid Səlməsi, Səməd Mənsur və başqa görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərin yazıb yaratması milli poeziyada bu istiqamətin özünəməxsus inkişaf yolu keçməsinə təmin etmişdir. Adı çəkilən sənətkarların hər birinin böyük istedad sahibi olması, yaradıcılıq potensialı ilə milli ədəbiyyat tarixində özünəməxsus mövqə tutması, şübhəsiz ki, problemin fərqli sferalarda gerçəkləşməsinə şərtləndirmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeirində klassik ənənədən özünəməxsus şəkildə bəhrələnmiş sənətkarlar içərisində *“Azərbaycan romantizm ədəbi cərəyanının görkəmli nümayəndələrindən”*¹¹ olan Məhəmməd Hadinin yaradıcılığı nəzər-diqqəti cəlb edir.

M. Hadinin bəzi əsərlərində Qərb maarifçilərinin yaradıcılıq ənənələrinə söykəndiyi, yeri gəldikcə onlardan ideya-estetik yöndən bəhrələndiyi müşahidə olunmaqdadır. Ədəbin yazılarında Şarl Lui Monteskyö, Fransua Volter, Jan Jak Russo kimi klassiklərin əsərləri

¹¹ Mir Cəlal, Hüseynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. - Bakı: Elm və təhsil, - 2018, - s. 428.

ilə yaxın və oxşar məqamlar olduğu müşahidə edilməkdədir.

Türkiyə ədəbiyyatşünası, professor Əli Yavuz Akpınarın qənaətinə, Məhəmməd Hadinin şeirlərində Namiq Kamal, Tofiq Fikrət, Əbdülhəq Hamidin təsiri aşkar şəkildə duyulmaqdadır¹².

Məhəmməd Hadinin “Bir iştikayi möhriq...çəşmi-ədəb bu gün ədəbiyyata aqlayır”, “Tofiq Fikrətə”, “Nasıl yüksəlməli”, “Fikrət” adlı şeirləri Türkiyə ədibi Tofiq Fikrətə ithaf olunmuşdur. Ədib bununla kifayətlənməmiş, Azərbaycanda Tofiq Fikrət irsinin ilk araşdırıcılarından olmuş, 1911-ci ildə “Səda” qəzetində şairin yaradıcılıq yolundan bəhs edən, daha doğrusu onu geniş oxucu kütləsinə tanıtdırmaq məqsədilə yazmış olduğu “Ədəbiyyat müştəqlarına bir bəşarət” adlı məqalə dərc etdirmişdir¹³.

M.Hadi Tofiq Fikrətlə yanaşı, Türkiyə ədəbiyyatının tanınmış simaları olan Əbdülhəq Hamid, Abdulla Cövdət və Rəcəzadə Mahmud Əkrəmə müraciətlə şeirlər yazmış, onların əsərlərindən təsirlənmiş, həmçinin məqsədinə müvafiq şəkildə bəhrələnmişdir. Onu da qeyd edək ki, Məhəmməd Hadinin klassik Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin, mürəkkəb ənənələrindən bəhrələnməsi yalnız mövzu, problem və süjet çərçivəsi ilə məhdudlaşmır, poetik baxımdan daha geniş aspektləri ilə özünü büruzə verir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan romantik poeziyasının inkişafında, məzmun və forma-sənətkarlıq baxımından zənginləşməsində xidmətləri olan Səid Səlmasinin əsərlərində də klassik ənənə və novatorluq məsələləri diqqəti çəkir. Səid Səlmasinin görkəmli Türkiyə şairi Namiq Kamalın “Osmanlılarız, can veribən nam alıriz biz” şeirindən təsirlənərək qələmə aldığı “Amali-vətən” şeiri klassik ənənədən bəhrələnmənin maraqlı, təkrarsız örnəklərindən biridir.

*“Ədəbiyyatda əsasən ictimai məzmunlu şeirləri ilə tanınan”*¹⁴
Səməd Mənsurun divan ədəbiyyatı tərzində yazdığı əsərlər klassik poetik ənənədən məharətlə bəhrələnmənin dəyərli bədii nümunələri kimi diqqəti çəkir. Bu mənada şairin poetik yaradıcılığında xüsusi

¹² Akpınar Y. Azeri Edebiyatı Araştırmaları. - İstanbul: Dergah Yayınları, - 1994, - s.73.

¹³ Qəribli İ. Məhəmməd Hadi Azərbaycanda Tofiq Fikrətin ilk araşdırıcısı kimi // Ədəbiyyat, 2010,30 aprel.

¹⁴ Quliyeva S. “Gec də olsa güc alan” ədəbi abidə // Ədəbiyyat, 2019, 17 avqust.

çəkiyə malik olan “Təxmis” adlı şeiri özünəməxsusluğu ilə maraqlandırır. Bəhs olunan şeir M.Füzulinin “Pənbeyi-dağı-cünun içrə nihandır bədənim” mətəli ilə başlayan qəzəlinə təxmis kimi qələmə alınmışdır.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan romantik poeziyasının inkişafında Hüseyn Cavidin poetik əsərləri də mühüm rol oynamışdır. Şairin lirik-romantik səpkidə yazdığı şeirləri klassik ənənəyə bağlılığı, ondan novatorcasına bəhrələnməsi ilə səciyyəlidir. Bədii erudisiyası ilə seçilən ədibin əsərlərində istər Şərq, istərsə də Qərb ədəbiyyatın zəngin ənənələrindən yaradıcı şəkildə bəhrələnmə özünü göstərməkdədir.

Qeyd edək ki, H.Cavidin poeziyası “*ideya-bədii xüsusiyyətləri, təsvir vasitələri ilə klassik Şərq, o cümlədən Azərbaycan qəzəli ədəbiyyatına bağlı olsa da*”¹⁵, şairin əsərlərində klassik ənənədən xeyli dərəcədə fərqli motivlərə rast gəlinməkdədir. Şairin “Məyus bir qəlbin fəryadı”, “Bir xatirə”, “Çoban türküsü” və bir sıra digər əsərləri forma baxımından divan ədəbiyyatı nümunələri ilə səsleşsə də, burada yeni ab-havanın, spesifik bədii ovqatın olduğu aşkar şəkildə sezilməkdədir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında romantik şeirin nümayəndələri sırasında Əhməd Cavadın yaradıcılığı da diqqəti cəkməkdədir.

Əhməd Cavadın yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı “Nə gördümsə”, “Quşlara”, “Haralısan?”, “Niyə gəlmədin”, “Ona”, “Dərdim”, “Şeirim”, “Ana”, “Ümidimə”, “Qafqazlısan, sev Qafqazı” və başqa şeirlərində xalq ədəbiyyatı ənənələri aşkar şəkildə duyulur. Bütövlükdə Əhməd Cavadın poeziyasında xalq ədəbiyyatı ənənələrinin təsiri bir tərəfdən mövzu seçimində, digər tərəfdən yazılan əsərlərin dil və üslub baxımından sadəliyində, aydınlığında və xəlqiliyində özünü göstərir.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan romantik poeziyasının tanınmış nümayəndələrindən biri olan Əmin Abidin yazıları da ənənə və novatorluq baxımından xeyli material verir.

¹⁵ Mir Cəlil, Hüseynov F. XX əsər Azərbaycan ədəbiyyatı. - Bakı: Elm və təhsil, - 2018, - s. 454.

Müəllifin “Böyük simalar” adlı şeiri isə Əbdülhəq Hamidə ithaf olunmuşdur.

Əmin Abidin “Dahi, əzəm İsmayıl bəy Qasprinskinin vəfatı münasibətilə” adlı şeiri də dördlük tərzində qələmə alınmışdır.

Əmin Abid əsərlərini romantik üslubda qələmə alsada, şairin yazıları içərisində tənqidi-realist üsluba söykənilərək ərsəyə gələn bədii örnəklər də mövcuddur.

Dissertasiyanın birinci fəslinə dair aparılan araşdırmaların nəticələri aşağıdakı yazılarda əksini tapmışdır.¹⁶

Dissertasiyanın **“Azərbaycan şeirinin janr xüsusiyyətləri”** adlı ikinci fəslə üç paragrafdan ibarətdir.

Biz XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında janr axtarırlarının əsas etibarilə üç istiqamətdə özünü göstərdiyi qənaətindəyik:

- a) Xalq şeiri şəkilləri;
- b) Klassik lirikadan gələn poetik formalar;
- c) Yeni poetik formalar.

Buna görə də dissertasiyada bəhs olunan dövrün poeziyasında ənənə və novatorluq kontekstində janr məsələlərinin bu istiqamətlərdə araşdırılması məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Araşdırmanın bu kontekstdə aparılması poeziyanın yalnız janr-forma çalarlarını deyil, həmçinin ideya-məzmun axtarırlarını səciyyəndirməyə imkan verir.

“Xalq şeiri şəkilləri” şəkilləri adlanan ilk paragrafdakı qeyd olunur ki, bəhs olunan dövrün ədəbiyyatında xalq şeiri şəkillərinə daha çox romantik üslubda yazıb yaradan şairlər müraciət edirdilər. Bu isə heç şübhəsiz ki, *“xalq şeiri üslubunda yaranan əsərlərin fikrin*

¹⁶ Məmmədova, Ş.B. XX yüzilin başlarında Azərbaycan şiirində şiirsel biçim arayışı // ICAR. Uluslararası Akademik Araşdırmalar Konqresi, 20-21-21 Temmuz, Bolu, ISBN; 978-626-7313-05-1, s.831-838; Məmmədova, Ş.B. Geleneksellik ve yenilikçilik bağlamında Azərbaycan maarifçi realist şiir sanatı // - Astana, I Uluslararası hukuk ve sosyal bilimler sempoziumu, 13-14 Kasım 2021, Kemer, Antalya, ISBN; 978-625-8045-19-2. S.212-219; Məmmədova, Ş. Mirzə Ələkbər Sabir poeziyasında Füzuli ənənələri // -Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünası, 2021, N 1, ISSN, 2663-4406, s. 84-89; Məmmədova. Ş. Abbas Səhhət poeziyası ənənə və novatorluq kontekstində // - Bakı: Dil və ədəbiyyat, 2023, N 1 (121), ISSN; 2218-7588, - s.182-185; Məmmədova. Ş. Azərbaycan şeirində ənənə və novatorluq (1900-1937). - Bakı: AVE Print, - 2023, - s. 19-78.

*sərrast ifadəsinə geniş imkanlar açması, dil-üslub sadəliyinə şərait yaratması ilə bağlıdır*¹⁷.

XX yüzilin əvvəllərində yaranan tənqidi-realist poeziyada da forma və şəkil axtarışları intensiv səciyyə daşımıdır. Bu üslubda yazıb yaradan şairlərin gündəlik həyatdan, canlı müşahidədən qaynaqlanan əsərləri millətin problemlərinə güzgü tutduğu kimi, forma və şəkil baxımından da xalq şeiri ənənələrindən qaynaqlanırdı.

Ötən əsrin başlanğıcında Azərbaycan poeziyasında şifahi xalq şeirinin bayatı, gəraylı, qoşma, türki, nəğmə, şərq, habelə üçlük, dördlük, beşlik kimi şəkilləri kifayət qədər yaygın olmuşdur. Şübhəsiz ki, xalq şeiri şəkillərinin milli poeziyada işlənməsi yeni deyildir və ciddi ənənəyə söykənməkdədir. Ədəbiyyat tarixinin digər mərhələləri ilə müqayisədə XX yüzilin əvvəllərində xalq şeirinə dönüş öləri, keçici deyil, ardıcıl və sistemli səciyyə daşımıdır. Məhz bu dövəmdə xalq şeiri şəkillərində yaranan poeziya örnəkləri bəhs olunan istiqamətin bütövlükdə ədəbiyyatın təməlində oturuşmasını təmin etmiş, ədəbi dilin saflaşmasında və milliləşməsində müstəsna rol oynamışdır.

Hüseyn Cavidin şərq, türkü, nəğmə kimi xalq şeiri janrlarında qələmə aldığı şeirləri onun poeziyasının forma və janr əlvanlığını şərtləndirməkdədir. Ədibin bu kimi janrlara çevik münasibəti Azərbaycan ədəbiyyatında şeir dilinin xeyli dərəcədə sadələşməsinə, ərəb-fars tərkiblərindən xilas olmasına əhəmiyyətli dərəcədə təkan vermişdir. Onu da qeyd edək ki, Hüseyn Cavid ənənəvi heca vəznində yaranan poeziyanın forma, şəkil baxımından zənginləşməsində də müstəsna xidmətlərə malik sənətkarlardan biridir. Çünki *“H.Cavidə qədər Azərbaycan şeirində heca vəzninin onikilik, ondördlük, onbeşlik, onaltılıq kimi şəkilləri onun yaradıcılıq səyləri nəticəsində yeni yaşarlılıq kəsb etdi”*¹⁸.

Ənənəyə daima yaradıcı şəkildə yanaşması H.Cavidin şeirlərinin məzmun yeniliyini təmin etdiyi kimi, forma baxımından novatorluğunu da şərtləndirmişdir.

Hüseyn Cavidin “Bənim Tanrım” və “Çoban türküsu” şeirləri qoşma janrında qələmə alınmış mükəmməl bədii örnəklərdəndir.

¹⁷ Əbdülhəsəni T. Müasir Azərbaycan poeziyası: mövzu, janr və üslub problemləri. - Bakı: Elm, 2008, - s. 151.

¹⁸ Ənvəroğlu H. Azərbaycan şeirinin poetikası. - Bakı: Nurlan, - 2008, - s. 233.

Hüseyn Cavid bəzi parçalarını heca vəznində yazdığı “Azər” poemasında da qoşma janrından istifadə etmişdir ki, bunlar hər biri üç bəndlilik “Gəlin”, “Ay qız”, “Gözəl”, “Vardı”, “İmiş”, “Gəldi” və dörd bəndlilik “Könlüm” rədifli qoşmalardır.

XX əsr Azərbaycan milli romantizminin yaradıcılarından biri, böyük mütəfəkkir Məhəmməd Hadi poetik əsərlərinin böyük əksəriyyətini klassik şeir üslubunda, əruz vəznində yazsa da, ara-sıra xalq şeiri tərzində, heca vəznində də şeirlər yazmış və bu şeirlər həm dininin sadəliyi, həm də axıcılığı ilə diqqəti cəlb edir. Həmin əsərlərdən biri 14 iyul 1916-cı ildə yazılmış və “Doğru söz” qəzetinin 23 iyul 1916-cı il tarixli 20-ci sayında dərc olunan “Dilək ölməz” şeiridir. Bəndləri bayatı şəklində olan, *“Müharibə meydanlarında anlaşıqlı dildə, heca vəznində yazılan bu şeirdə müharibə əhvali-ruhiyyəsindən əsər-alamət yoxdur. Nəğmə təsiri bağışlayan bu lakonik şeir əslində ümid və diləyin tərənnümüdür. Yeddi hecalı şeirin səkkiz bəndi (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11) a a b a şəklində bayatı kimi, üç bəndi isə (8, 9, 10) a b s b şəklində qafiyələnmişdir”*¹⁹.

Abbas Səhhətin qələminə məxsus heca vəznində yazılan “Cücələr”, “Quşlar” adlı şeirləri uşaq nəğməsi kimi düşünülmüş yaddaqalan poetik nümunələrdir. Oynaq, ahəngdar, sadə üslubda yazılmış şeirlərin yarandığı dövəmdə diqqəti çəkməsi, ayrı-ayrı tədqiqatlarda uşaq ədəbiyyatının kamil örnəklərindən biri kimi dəyərləndirilməsi təsadüfi deyildir.

Abbas Səhhətin xalq şeiri tərzində qələmə alınmış “Güllərin bəhsi” əsəri forma-şəkil özünəməxsusluğu ilə şairin yaradıcılığında xüsusi yerlərdən birini tutur. Burada müəllif qızılıgöl, ağ zanbaq və şəbbu çiçəyinin bəhsi – mübahisəsi fonunda maraqlı, yaddaqalan poetik dialoq, bədii lövhə yaratmışdır.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında Əhməd Cavadın xalq şeiri üslubunda yazdığı əsərləri, xüsusilə bayatı, qoşma və gəraylıları bədii sənətkarlıq baxımından diqqəti çəkir.

Ədibin qələminə məxsus, müxtəlif dövrlərin ədəbi məhsulu olan “Səhər-səhər”, “Olmaz”, “Mən tapmışam”, “Dönür”, “Bir gün”, “Şükriyyə üçün”, “Qurban olduğum”, “Gəncədən gəlirəm”, “Gəlin”,

¹⁹ Qəribli İ. Məhəmməd Hadi: həyatı və yaradıcılığı. - Bakı: Elm və təhsil, - 2020, - s. 455.

“Yaralı quş”, “Sən”, “Qaldı”, “Dan ulduzu”, “İmdad”, “Axşamlar”, “Yazıq” qoşmaları, “Gözüm gördü, könüm sevdi”, “Qaldı”, “Beşik”, “Nə gördümsən”, “Mayıs”, “Aşıqın dərdi”, “Çırpınırdı Qara dəniz” adlı gəraylıları yalnız onun yaradıcılığının deyil, ümumən XX yüzilin əvvəllərində yaranmış Azərbaycan poeziyasının kamil bədii nümunələri kimi dəyərləndirilməkdədir.

Romantik poeziyada olduğu kimi realist poeziyada da xalq şeirinin bir çox örnəklərinə rast gəlirik. M.M.Şəbüstəri yaradıcılığında xalq şeirinin bayatı, gəraylı və qoşma janrlarından istifadə etmiş, sadə, anlaşılıqlı dillə fikirlərini xalqa çatıraraq folklor üslubunda satirik poeziyanın mükəmməl nümunələrini yaratmışdır.

Şairin əsərləri içərisində on səkkiz bayatıya rast gəlirik ki, bunların əksəriyyəti 4+3 təqtisində olan mükəmməl poeziya örnəkləri, dərin ictimai məzmununa malik əsl sənət əsərləridir. Bunlarda klassik bayatılarda olduğu kimi, formal cəhətdən hər şey yerindədir. Nümunə üçün bir misal gətiririk:

*Mən gedirəm Mərəndə,
Tamaşadır gələndə.
Bizim millət yuxlayıb,
Ayılacaq öləndə²⁰.*

M.Möcüzün “Tükəz” və “Elə” rədifli şeirləri səkkiz hecalı şeirlərdir və gəraylı şəklində yazılmışdır.

M.Möcüz “Qalmadı”, “Ağalar”, “Yahu”, “Məhərrəmdə”, “İnşallah”, “Edər”, “Ola” rədifli şeirlərini qoşma şeir şəklində yazmış, bəzisinin son bəndində adını vermiş, bəzilərində isə buna ehtiyac görməmişdir.

Xalq şeiri tərzində yazılmış əsərlərə Əli Nəzminin də yaradıcılığında rast gəlirik. Müşahidələr göstərir ki, Əli Nəzmi xalq şeiri şəkillərindən gəraylı, qoşmadan istifadə etmiş, bəzi əsərlərini isə sual-cavab formasında yazaraq onları tapmaca adlandırmışdır.

Şairin səkkiz hecalı “Kişilərimiz”, “Olsun”, “Bəxtəvər Gəncə” şeirləri gəraylı formasında, on bir hecalı “Şikayət”, “İstixarə”,

²⁰ Möcüz M.Ə. Şeirləri. - Bakı: Oskar, - 2007, - s. 202-203.

“Nəzir” şeirləri isə qoşma şəkildə qələmə alınmış satiralardır.

Bütövlükdə XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında xalq şeiri janrlarına davamlı olaraq müraciət olunmuş, bu isə nəticə etibarilə ədəbi dilin sadələşməsinə, saflaşmasına, mürəkkəb, anlaşılmaq ərəb-fars tərkiblərindən təmizlənməsinə gətirib çıxarmışdır.

“Klassik lirikadan gələn poetik formalar” adlanan ikinci paraqrafda başlığın adından irəli gələn məsələlər araşdırılır.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında maarifçi-realist, tənqidi-realist və romantik təmayüllü şairlərin klassik lirikadan bəhrələnərək istifadə etdikləri şeir şəkilləri sırasında qəzəl, qəsidə, qitə, rübai, mərsiyə, fəxriyyə, təxmis, təzmin və digər janrlar üstünlük təşkil etməkdədir. Lakin bir məsələyə diqqət yetirilməlidir ki, hansı ədəbi məktəbə mənsub olmalarına baxmayaraq ayrı-ayrı sənətkarların, qələm sahiblərinin əksər hallarda divan şeiri janrlarına yaradıcı şəkildə yanaşdığı duyulur.

Araşdırmaya cəlb olunan dövərdə Mirzə Ələkbər Sabir, Məhəmməd Hadi, Mirzə Əli Möcüz, Abbas Səhhət, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı, Əhməd Cavad, Abdulla Şaiq, Əldülxaliq Cənnəti, Səid Səlməsi, Səməd Mənsur, Bayraməli Abbaszadə və digər şairlərin poetik irsinin nəzərdən keçirilməsi göstərir ki, adı çəkilən sənətkarların hər biri divan ədəbiyyatı şəkillərinə müraciət etmiş, klassik lirikadan özünəməxsus şəkildə bəhrələnməmiş, əksər hallarda təqlidçilikdən uzaq olmağa çalışmışlar. Bu proses təsadüfi səciyyə daşımamış, bir çox sənətlərini bütün yaradıcılığı boyu müşayiət etmişdir.

XX əsrin əvvəllərində yaranmış *“bir çox satirik şeirlər forma baxımından klassik lirika janrlarının poetik strukturunda olsalar da, məzmunca tamamilə fərqli mahiyyət daşıyır”*²¹.

Şübhəsiz ki, bəhs olunan dövərdə qəzəl janrına müraciət əsrin ictimai-siyasi ab-havası ilə uyuşmurdu. Xüsusilə, maarifçi realist və satirik üslubda yazıb-yaradan sənətkarlar bu janra nadir hallarda üz tuturdular. Bununla belə, ədəbi prosesdə qəzəl janrında poetik

²¹ Həşimli H. “Şeypur” jurnalı və ədəbi-tarixi həqiqətlər. - Bakı: Elm və təhsil, - 2017, - s.39.

örneklerin müəyyən işləklilik qazanması da diqqətdən yayınmamalıdır. Bu isə bir tərəfdən klassik ədəbi ənənəyə bağlılıqdan qaynaqlanırsa, digər tərəfdən romantizm ədəbi cərəyanının prinsiplərindən irəli gəlirdi.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında klassik üslubda yaranan dörtlüklər də özünü büruzə verməkdədir. Xüsusilə, Abbas Səhhətın qələminə məxsus “Əndişeyi-rindanə” və “Rəddiye-rindanə” adlı şeirlər örnek olaraq göstərilə bilər.

Təhlillərdən aydın göründüyü kimi, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyası divan şeiri ənənələrinə kifayət qədər bağlı olmuş, onun janr, forma və şəkillərindən bəhrələnmişdir. Lakin ayrı-ayrı şairlərin divan şeiri şəkillərinə müraciəti təqlidçilik, nəzirəçilik və klassik ənənəni olduğu kimi yaşatmaq məramına xidmət etməmiş, mövcud poetik qəliblərə yaradıcı şəkildə yanaşma ilə müşayiət olunmuşdur.

Fəslin üçüncü paragrafı **“Yeni poetik formalar”** adlanır.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında yeniləşmənin təməlinə Osmanlı ədəbiyyatının aparıcı rolu danılmazdır. Məhz bu ədəbiyyatın təsiri ilə formalaşan modernləşmə ədəbi-kulturoloji düşüncənin bütün sferalarını əhatə edirdi.

XX əsrin əvvəllərində bütövlükdə Azərbaycan romantik şeirində, o cümlədən Hüseyn Cavidin yaradıcılığında özünü büruzə verən janrlar içərisində sonetlər xüsusi yer tutur. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan poeziyası üçün yeni olan bu janr şeirin məna, məzmun, ideya-problem və forma-sənətkarlıq baxımından zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır. Dövrün romantik poeziyasının forma axtarışları zəminində əldə edilən uğurlara ədəbi-estetik düşüncədə bu və ya başqa şəkildə münasibət bildirilmişdir.

Onu da qeyd edək ki, akademik İsa Həbibbəyli Hüseyn Cavidin “Bən istərim ki...” adlanan sonetini forma-sənətkarlıq kontestində təhlil obyektinə çevirərkən şairin ənənəvi janrın poetikasına misraların özünəməxsus, bənzərsiz şəkildə qafiyələnməsi baxımından müəyyən yenilik gətirdiyini də vurğulayır: *“Azərbaycan şeiri tarixində dörd misralı bəndlərlə üç misralı bəndlərin birləşməsindən düzələn, orijinal qafiyələnmə quruluşuna malik olan yeni poetik*

forma – sonet yaradılmışdır”²² qənaəti ilə özünün elmi mülahizələrini əsaslandırılmış olur.

Abbas Səhhətin “Oxucularıma” adlı şeiri də istər məna-məzmun, istərsə də bədii-estetik yöndən sonet janrının orijinal, bənzərsiz örnəklərindən biri kimi dəyərləndirilə bilər. Lakin “Oxucularıma” şeiri ənənəvi sonet janrı örnəklərindən xeyli dərəcədə fərqlənməkdədir. Belə ki, “burada dörd katren, sonda isə terset əvəzinə sadəcə bir məsnəvi beyt verilmişdir”²³.

Əmin Abidin (Gültəkin) “İntiqam” və “Vərəmli qız” adlı şeirləri də forma-şəkil baxımından sonet janrının poetik xüsusiyyətlərini daşıyır.

XX yüzil Azərbaycan romantik poeziyasının müraciət etdiyi şeir şəkilləri içərisində marş janrı önəmli yerlərdən birini tutur. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Əhməd Cavad və başqa sənətkarlar marş janrında yazdıqları əsərlərlə onun milli şeirdə vətəndaşlıq hüququ qazanmasında mühüm rol oynamışlar²⁴.

Ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasını təmsil edən ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığında süjetli şeir (süjetli dialoq) şəkilləri də xeyli dərəcədə inkişaf etmişdir. Belə ki, Mirzə Ələkbər Sabirin “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti” satirası, Abbas Səhhətin “Sual-cavab”, Hüseyn Cavidin “Qız məktəbində” şeirləri, Əmin Abidin bəzi dörtlükləri bu poetik türün orijinal bədii örnəyi kimi maraqlıdır. Şübhəsiz ki, poeziyada süjetli şeir (süjetli dialoq) şəklinin intensiv şəkildə təzahürünü cəmiyyətin, mövcud mühitin diqqəti şərhləndirirdi. Xüsusilə, ədəbiyyatın ictimai məfkurə ilə zənginləşməsi onun mühüm qollarından biri olan poeziyadan yan keçə bilməzdi. Bu mənada süjetli şeir (süjetli dialoq) epik-realist düşüncənin poeziyaya yansımalarına və bu zəmində bəhs olunan janrın inkişafına təkan verirdi.

Bütövlükdə milli poeziyanın ötən əsrin əvvəllərində yaranmış örnəklərinin sistemli şəkildə incələnməsi göstərir ki, ayrı-ayrı

²² Həbibbəyli İ. Romantik lirikanın imkanları. - Bakı: Yazıçı, - 1984, - s.127.

²³ Səfərlı E. Sonet janrı və Azərbaycan soneti. - Bakı: Elm və təhsil, - 2014, - s. 127.

²⁴ Həşimlı H. Hüseyn Cavidin lirikası və Avropa poetik ənənələri. - Bakı: Elm və təhsil, - 2012, - s. 37.

müəlliflər yeni janrların işlənilməsinə xüsusi maraq göstərmiş, bu marağın təməlinə isə forma-sənətkarlıq məsələləri ilə yanaşı, ədəbiyyatın məzmunca yeniləşməsi məramı, novatorluq düşüncəsi dayanmışdır.

Dissertasiyanın ikinci fəslinə dair yazdıqlarımız aşağıdakı mənbələrdə əksini tapmışdır²⁵.

Dissertasiyanın üçüncü - **“Azərbaycan şeirində üslublar”** fəslinin **“Maarifçi-realist şeirdə üslublar”** adlandırılan ilk paragrafda XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan maarifçi-realist şeiri üslublar baxımından tədqiq olunur.

Maarifçi-realist ədəbiyyata xas olan poetik özəlliklərin ən mühümü mövzu, problem və janrıdan asılı olmayaraq yazılan əsərlərin dilinin sadəliyi, anlaşılıqlı olması, üslub aydınlığıdır. Bu aspekt şübhəsiz ki, mövcud ədəbi istiqamətin tarixi missiyasından qaynaqlanır. Bədii ədəbiyyatı xalqın maariflənməsi, savadlanması, sözün geniş mənasında ictimai-siyasi şüurunun oyanışı yolunda mühüm vasitə hesab edən maarifçi-realistlərin bu məfkurəyə tapınması təbiidir.

XX yüzil Azərbaycan şeirinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Abdulla Şaiqin əsərlərində romantik poeziyanın təsiri və çalarları duyulsa da, o daha çox maarifçi-realist üslubda yazıb-yaratmışdır. Şair realist üslubda yazdığı əsərlərdə romantik çalarların olmasından çəkinməmiş, bəlkə bilərəkdən yazılarının bəlli ovqata köklənməsinə önəm vermişdir.

²⁵ Məmmədova, Ş. The Classical Traditions in the Azerbaijani poetry in the early 20 th century. International Seminar Indo-Iranian Thought: A Gross Cultural Heritage of İndia, İran, Turkey and Central Asia, Guwahati, İndia/ 11-3 February 2019 Firist ISBN: 81-7547-039-9, - s. 79-93; Məmmədova, Ş. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında folklor motivləri forma və janr kontekstində. “International Language and Literature” (Seul, Korea), 2021, N 12, ISSN 1229-8468, s. 83-103; Məmmədova, Ş. Poetic traditions of Fuzuli and innovative search in Azerbaijanian poetry (beginning of the XX century). Scorps. Proceedings of the and International Scientific Conference “Foundations and Trends in Research” (March 30-31. 2023). - Kopenhagen, Denmark, - 2023. - 236p. ISBN 978-0-8920-2262-5, - s. 103-106; Məmmədova, Ş. “Azərbaycan şeirində ənənə və novatorluq (1990-1970)” monoqrafiyasının ikinci fəslı, - Bakı: AVE Print, - s. 79-121.

Abdulla Şaiqin maarifçi-realist poeziyasında sadəlik, xəlqilik ilk baxışda nəzəri cəlb edən bədii məziyyətlər kimi özünü büruzə verir. Bununla yanaşı, onun şeirləri dərin həyat müşahidələrindən qaynaqlandığı üçün inandırıcı səslənir və oxucu qəlbinə asanlıqla yol tapır. Müəllifin yaradıcılığının bir qolunu təşkil edən uşaq şeirləri bu mənada daha çox diqqəti çəkir.

Abdulla Şaiqin üslubunu səciyyələndirərkən onun yazılarında pessimizmin, ümitsizliyin olmadığı, ədibin gələcəklə bağlı arzu və ideallarının nikbin ovqata kökləndiyi diqqəti çəkir. Ədibin Həsən bəy Zərdabinin vəfatı münasibətilə qələmə aldığı “Böyük xadim” (1907) şeiri bunun bariz örnəyi kimi dəyərləndirilə bilər.

Eyni ovqatı şairin romantik çalarlarla müşayiət olunan “Yad et” (1908) rədifli şeirində də aşkar şəkildə duymaq mümkündür.

İdeya-etetik baxımından maarifçi məfkurəyə söykənən, lakin romantik bir üslubda qələmə alınan “Hamımız bir günəşin zərrəsiyiz” şeirində şair bəşəriyyəti qanlı müharibələrə təhrik edən imperialist gücləri ittiham edir, insanları ayıq olmağa, humanist dəyərləri unutmamağa çağırır.

Əsərlərinin ümumi məzmunu və poetik ahəngi ilə daha çox romantik ədəbi cəyərənə mənsub olan Abbas Səhhətin maarifçi-realist üslubda yazdığı şeirlər onun yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur.

Yaradıcılığında xalqın oyanışına, savadlanmasına, milli-siyasi şüurunun formalaşmasına ciddi önəm verən şairin əsərləri gerçək anlamda maarifçi düşüncədən qaynaqlanmaqdadır. Şairi başlıca olaraq doğma Vətənin taleyi düşündürdüyündən belə bir məfkurəyə tapınır. Maarifçilik ruhunda yazdığı şeirlərinin birində vətəndaşları tərəqqi və təkamül yoluna səsləyən müəllif deyir:

*Ayıl, ey ümməti mərhumə, ayıl,
Ayıl, ey milləti-məzlumə, ayıl.
Ayıl, ey bülbüli-gülzari-vətən,
Nəğmənlə ilə ola bidar vətən²⁶.*

²⁶ Səhhət A. Seçilmiş əsərləri. - Bakı: Lider, - 2005, - s. 37.

Abbas Səhhətin Vətən haqqında şeirləri ədibin poetik yaradıcılığının ən kamil bədii örnəklərini təşkil edir. O, milli poeziyamıza vətəndaşlıq məfkurəsini gətirən, Vətən obrazını müqəddəsləşdirən, doğulduğu yurdun gerçək dəyərini təkrarsız bədii lövhələrlə canlandıran qüdrətli sənətkarlardan biridir.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçi-realist poeziyanın inkişafında görkəmli şair Əlabbas Müznibin də xüsusi xidmətləri olmuşdur. Onun biri-birinin ardınca nəşr olunmuş “Çəkməsilən” (1911), “Qazi Ənvər paşa” (1912), “Sibiryə məktubları” (1913), “İbrət taziyanəsi” (1916), “Yaşayış özü” (1916), “Əşrəfin macərəsi” (1916) və digər kitablarında toplanan şeirlər, əsasən didaktik üslubda yazılmış maarifçi-realist düşüncəli əsərlərdir.

Məmməd Səid Ordubadinin realist və romantik üslubların qovuşduğu qələmə aldığı şeirləri də diqqəti çəkir. Əsrin əvvəllərində onun Tiflisdə biri-birinin ardınca “Qəflət” (1906), “Vətən və hüriyyət” (1907) adlı şeirlər kitabı nəşr olunmuşdur. Hər iki kitabda toplanan poetik nümunələr ümumən maarifçi dünyagörüşün məhsulu kimi dəyərləndirilə bilər. Akademik İsa Həbibbəylinin fikrincə, M.S.Ordubadinin “Vətən və hüriyyət” kitabı bütövlükdə “*vətən və hüriyyət marşdır*”²⁷.

Bütövlükdə XX yüzilin əvvəllərində maarifçi-realist şeirdə üslub axtarırları Azərbaycan poeziyasının bədii sənətkarlıq baxımından zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Fəslin ikinci paraqrafında XX əsrin əvvəllərində **“Tənqidi-realist şeir üslubunun ifadə vasitələri”** tədqiq olunur.

Şübhəsiz ki, bəhs olunan dövrdə poeziyada satirik üslubun formalaşması, inkişafı və müstəqil istiqamət almasında “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin və M.Ə.Sabirin aparıcı rolu inkar olunmazdır. Məhz bu böyük sənətkarın sərrast müşahidədən, dərin ümumiləşdirmə vüsətindən və qeyri-adi poetik istedadından doğan əsərləri həmin dövrdə satirik ədəbi məktəbin və bu zəmində satirik üslubun vətəndaşlıq hüququ qazanmasını şərtləndirmişdir.

²⁷ Həbibbəyli İ. Böyük fikir nəhəngi Məmməd Səid Ordubadi. - Bakı: Elm və təhsil, - 2012, - s. 37.

Yaradıcılığının ilk dövrlərinə təsadüf edən “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti” şeirində son dərəcə ciddi problemlərə toxunan M.Ə.Sabir eyni zamanda, “*bülbülə, gülə, eşqə dair yalan fırladan*” şairləri də tənqid hədəfi seçmiş, ədəbiyyatın, o cümlədən poeziyanın cəmiyyətin sosial mənzərəsində eyni mövqedə dayandığını göstərməyə çalışmışdır. Şair bununla “*sənətin ictimai həyata müdaxiləsini, ictimai təsir gücünü və fəallığını ön plana çəkmək*”²⁸ məramı izləmişdir.

M.Ə.Sabirin poetik üslubunu şərtləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də sadəlikdir. Lakin bir çox sənətkarların yaradıcılığında müşahidə olunduğu kimi, onun əsərlərində sadəlik fikrin primitiv, publisistik, dayaz şəkildə ifadəsi kimi anlaşılmamalıdır. Bütövlükdə “*köhnə şeirin bütün əsaslarını uçuran*”²⁹ M.Ə.Sabir dərin məzmunu və böyük sosial siqlətə malik olan poeziyasında “*müəyyən bir zaman və müəyyən bir dövrdə öz xalqına məxsus olan həyat və məfkurənin tərcümanı olmuşdur*”³⁰.

M.Ə.Sabir ədəbi məktəbinin uğurlu davamçılarından olan Əli Nəzminin yaradıcılığı XX əsrin əvvəllərində və sonrakı onilliklərdə (şair sovet siyasi rejimi dönəmində özünəməxsus yaradıcılıq yolu keçmişdir) satirik üslubun inkişafında mühüm rol oynamışdır. Əli Nəzmi mollanəsrəddinçi şairlər sırasında üslubca Sabirə ən yaxın olan satiriklərdən biri, bəlkə də birincisi idi. İstər seçib işlədikləri mövzu, təbliğ və tərənnüm etdikləri mütərəqqi ictimai ideya, istərsə də satirik dil və üslub xüsusiyyətləri cəhətdən bu iki şairin yaradıcılığı arasında üzvi bir əlaqə və yaxınlıq vardır.

Əli Nəzmi bir tərəfdən “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ənənələrinə bağlı olmuş, digər tərəfdən folklordan, xalq ədəbiyyatından qaynaqlanmışdır. Əli Nəzminin “Məsləhət” şeiri onun satirik üslubunun səciyyətləndirilməsində mühüm rol oynayan poetik örnəklərdən biridir.

Əli Nəzminin yaradıcılıq üslubu qadın azadlığı mövzusunda qələmə aldığı “Kişilərimiz”, “Evlənməz idim”, “Qızlarımız”, “Bir qızın Molla Nəsrəddinə ərzi-halı”, “Arvadlarımız”, “Nisgil”,

²⁸ Bayramoğlu A. M.Ə.Sabir mətbuatda. - Bakı: Nafta press, - 2006, - s. 15.

²⁹ İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. - Bakı: Azərənşr, - 1961, - s. 340.

³⁰ Lukyanova A. Sabir yaradıcılığının əsas nöqtələri. - Bakı: Nurlan, - 2002, - s. 29.

“Evlənmərəm” və başqa şeirlərində də kamil bədii səviyyədə özünü büruzə verməkdədir.

1900-1937-ci illərin Azərbaycan poeziyasında satirik üslubda yazıb-yaradan sənətkarların yaradıcılığını dəyərləndirərkən Mirzə Əli Möcüzün əsərlərinin də ayrıca təhlil olunmasına ehtiyac duyulur. Onun əsərlərinin səciyyələndirilməsi həmçinin Azərbaycanın Güneyində poeziyanın inkişaf səviyyəsinin çözülməsi baxımından aktualıq kəsb edir.

M.Ə.Sabirin satirik üslubunu özünəməxsus şəkildə davam etdirən M.Ə.Möcüzün bədii üslubu klassik Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin ədəbi ənənələrinə söykənirdi. Xüsusilə, özündən əvvəl yaranmış satira ənənələrinə yaxşı bələd olan Möcüz kinayə, istehza, ehyam vasitəsilə öldürücü təsiri olan qüvvətli şeirlər yaratmışdır. Məhz bu səbəbdən şairin əsərlərində ictimai məzmunlu satira ilə məişət problemlərinin yanaşı şəkildə bədii təcəssümünə təsadüf olunur.

Ümumiyyətlə, M.Ə.Möcüzün əsərlərində müxtəlif üslubların paralel, müvazi şəkildə işlənildiyinin şahidi oluruq. Belə ki, şairin bədii irsində klassik şeirlə folklor üslubu, yazılı ədəbi dillə danışmaq dilinin çalarları birləşməkdədir. Həmçinin ədibin şeirlərində realist və romantik üslubun xüsusiyyətləri də qovuşuq tərzdə gerçəkləşmişdir. Hətta bəzən eyni poetik örnəkdə müxtəlif üslubların sintezini görmək mümkündür. Əlbəttə, müşahidə olunan bütün bu amillər şairin qaynaqlandığı mənbələrin müxtəlifliyindən irəli gəlir.

Bütövlükdə M.Ə.Möcüzün əsərlərinin üslubu danışmaq dilinə yaxın, məcazları xalq müdrikliyindən gəlmə, ifadələri xalq yumoru ilə həmahəngdir. Bunun əsas səbəbi şairin öz əsərlərinin oxumaq-yazmaq bilməyən xalq arasında yayılmasını asanlaşdırmaq cəhdindən qaynaqlanır. Onu da xatırlatmağa ehtiyac vardır ki, “*Cümhuriyyət dövründə satirik şeirlər qələmə alan şairlərin əksəriyyəti istiqalala ürəkdən bağlı olan, müstəqilliyin möhkəmlənməsi üçün yazıb-yaradan milli ruhlu ədiblər idi*”³¹. Bu isə həmin dövrdə poeziyanın ictimai düşüncəyə milli məfkurə işığında təsir imkanlarını

³¹ Həşimli H. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə satirik poeziya. - Bakı: Elm və təhsil, - 2017, - s. 5-6.

şərtləndirir.

Fəslin üçüncü paragrafında problemə uyğun olaraq **“Romantik şeirdə fərdi üslublar”** araşdırılır.

Akademik Məmməd Cəfərin fikrincə, *“klassik şeir obrazlarından, epitetlərindən – təşbehlərindən romantiklər də istifadə edirdilər, lakin bu obrazlar, təşbehlər bunlarda tamamilə yeni məzmun kəsb edir, yeni fikirləri, ideyaları ifadə edirdi”*³². Belə ki, klassik şeirdə lirik müstəvidə işlənən obrazlar ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında sosial-siyasi məzmun daşıyırdı.

Ümumiyyətlə, maarifçi-realist və satirik poeziyadan fərqli olaraq dil və üslubun ağırlığı təkcə sözlə portret yaratmağın mahir ustası olan M.Hadinin deyil, ötən əsrin əvvəllərində romantik üslubda yazıb yaradan digər şairlərin əsərlərində də bu və ya başqa şəkildə müşahidə olunmaqdadır. Əlbəttə ki, bu təsadüfi səciyyə daşımır, bilavasitə romantik poeziyanın mövzu və ideal axtarışlarından, həmçinin bu zəmində söykəndiyi və bəhrələndiyi ənənə və qaynaqlardan irəli gəlirdi. Romantizm cərəyanına mənsub olan digər şairlər kimi, M.Hadinin Türkiyə ədəbiyyatından təsirlənməsi onun şeirlərinin dil və üslubun özünəməxsus tərzdə şəkillənməsini şərtləndirmişdir.

AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov M.Hadinin romantizmini səciyyələndirərək onun yalnız mövzu, problem baxımından deyil, həmçinin: *“bədi metodu, dünyagörüşü, ideya-obrazlar sistemi, üslubu, dili və s. xüsusiyyətləri ilə sözün əsl mənasında romantik”*³³ şair olduğuna diqqəti yönəldir.

Akademik İsa Həbibbəyli Məhəmməd Hadinin bədi üslubunun novator, yenilikçi xüsusiyyətlərini onun ədəbi mövqeyi ilə paralel şəkildə səciyyələndirərək yazır: *“Novatorluq yollarında axtarışlar Məhəmməd Hadi yaradıcılığının başlıca məzmununu və əsas istiqamətlərini təyin etmiş, zəngin ənənələrə malik olan ədəbiyyat*

³² Cəfər M. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm. - Bakı: Azərb.SSR EA, - 1963, - s.77.

³³ Mirəhmədov Ə. Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər (XIX-XX əsrlər). - Bakı: Maarif, - 1983, - s. 186; Qəribli İ. Məhəmməd Hadi və mətbuat (1905-1920). - Bakı: Elm və təhsil, - 2011, - s. 232.

tariximizdə qüdrətli sənətkar kimi fəxri yer qazandırmışdır. Məhəmməd Hədinin yaradıcılığı Azərbaycan şeirində Füzuli və Səməd Vurğun arasında xüsusi mərhələ təşkil edir. Bütün bənzərsiz cəhətləri, özünəməxsusluqları ilə bir sırada Hadi şeiri klassik lirikadan yeni şeirə keçidə hazırlıq baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir”³⁴.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan romantik şeirində özünəməxsus, bənzərsiz bədii üslubu ilə seçilən, qələmə aldığı əsərləri ilə yalnız poeziyaya deyil, bütövlükdə ədəbiyyata fərqli yazı tərzini və spesifik çalar aşılardan Hüseyn Cavidin yaradıcılıq üslubunu səciyyələndirən Məmməd Cəfər yazır: *“Yeni müasir şeir dilini və üslubunu yaratmaq üçün əsrlərdən bəri müvazi olaraq inkişaf edən və bir-birinə mütəqabil təsir göstərən iki müxtəlif üslubu novatorcasına birləşdirmək lazım idi. Nə klassik, nə də xalq şeiri dili üslubuna laqeyd qalmaq olmazdı. Bu üslubların hər ikisindən faydalanmalı, onların ən yaxşı nümunələrini davam etdirməli və nəhayət, onları yaradıcı surətdə birləşdirməli - əsas yol bu idi”³⁵.*

Hüseyn Cavidin fərdi bədii üslubundan bəhs edərkən şairin şeir yaradıcılığının mühüm poetik keyfiyyətlərindən olan qəfiyə sistemində toxunulmasına ehtiyac duyulur. Bu mənada “Qomşu çiçəyi” şeiri ədibin bütün digər əsərlərindən daha zəngin material verir.

XX yüzilin əvvəllərində romantik və satirik tərzdə əsərlər yazan gənc Cəfər Cabbarlının poetik yaradıcılığı şairin özünəməxsus, bənzərsiz bədii üslubunu şərtləndirir. Müəllifin “Ana”, “Eşidənlərə”, “Bahar”, “Qürub çağı bir yetim”, “Ədibi-möhtərəm Haşım bəy Vəzirovun rəsminə”, “Dilənçi”, “Boranlı qış gecəsi”, “Novruz bayramına hazırlaşan müsəlmanlara töhfə”, “Səhər vaxtı siyasi bir məhbus”, “Bu həqiqətdir ki...” və bir çox digər şeirləri ilk yaradıcılıq örnəkləri olmaqla yanaşı, əsasən klassik divan şeiri üslubunda qələmə alınmış bədii örnəklər kimi maraqlı doğurur. Adı çəkilən əsərlər içərisində daha çox diqqəti çəkən “Ana” şeiri istər məzmun-mündəricə, istərsə də forma-üslub və bədii sənətkarlıq baxımından orijinal, bənzərsiz əsərlərdən biri kimi səciyyələnir.

XX əsrin əvvəllərində romantik poeziyanın başqa bir təmsilçisi

³⁴ Həbibbəyli İ. Bənzərsiz sənətkarlıq nümunəsi. // - Bakı: Ədəbiyyat qəzeti, - 2019, 30 noyabr.

³⁵ Cavid xatırlarkən. Məqalələr və xatirələr. - Bakı: Zərdabi LTD, - 2012, - s. 225.

Əhməd Cavadın fərdi bədii üslubu özünəməxsus poetik çalarları, orijinal deyim və duyum tərzii ilə seçilir. Müəllifin “Yaralı quş”, “Dan ulduzu”, “Qaldı”, “Müəllim”, “Nə gördümsə” və digər şeirləri romantik bədii üslubda yazılmış bədii örnəklər olmaqla yanaşı, həmçinin şairin ilk yaradıcılıq axtarışları kimi maraqlı doğurur. Bu şeirlərdə müharibə illərinin doğurduğu ümitsizlik və kədər motivləri qabarıq şəkildə hiss olunur.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında romantik üslubda yazıb-yaradan şairlər içərisində Səid Səlmasinin əsərləri poetik axtarışların intensivliyi, bədii vüsəti, mövzu və əhatə dairəsi ilə xüsusi yerlərdən birini tutur. Bütövlükdə şairin yaradıcılıq irsi romantik ədəbiyyatın üslubi istiqamətlərindən o qədər də fərqlənir.

XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan romantikləri dil məsələsində fərqli mövqedən çıxış edirdilər. Bu isə romantizm məktəbinin ümumi prinsiplərindən deyil, qələm sahiblərinin yaradıcılıq üslublarının fərqliliyindən irəli gəlirdi. “*Romantiklərin ümumtürk ədəbi dili yaratmaq yolundakı çalışmaları onların çağdaş, güdrətli, vahid ümumtürk mədəniyyəti, ədəbiyyatı yaratmaq istəyindən doğurdu*”³⁶. Bu cəhət, şübhəsiz ki, romantizm cərəyanına mənsub olan ayrı-ayrı sənətkarların müəyyən mənada üslub müştərəkliyinə gətirib çıxarırdı. Vahid ümumtürk dili, mədəniyyəti tərəfdarları kimi romantiklər öz mövqelərini bir tərəfdən yazdıqları poetik əsərlərlə praktik cəhətdən əsaslandırır, digər tərəfdən elmi-nəzəri araşdırmaları ilə qənaətlərini sistemli şəkildə ifadə edirdilər.

Tədqiqatın üçüncü fəslinə dair müxtəlif elmi jurnal və kitablarda aşağıdakı yazılar dərc olunmuşdur³⁷.

³⁶ Əliyeva A. (Kəngərli). Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında türkçülük. - Bakı: Elm, - 2002, - s. 273.

³⁷ Məmmədova, Ş. Azərbaycan romantik poeziyasında fərdi üslub problemi (XX əsrin əvvəlləri). AMEA M.Füzuli adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya məsələləri, N 13, – - Bakı: Elm və təhsil, - 2021, ISSN 2224-9257, - s.254-267; Məmmədova, Ş. Azərbaycan şeirində novatorluq və bədii üslub müxtəlifliyi. “Poetika.izm” jurnalı, 2021, N 1. ISSN 2663-2926, - s. 138-145; Məmmədova, Ş. The searches of tradition, innovation and artistic style in Mahammad Hadi s poetry. “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı” jurnalı, 2023, N 1. ISSN 2663-4406, - s. 53-62; Məmmədova, Ş. Azərbaycan şeirində ənənə və novatorluq [1900-1937]. - Bakı: AVE Print, - s. 122-158.

Dissertasiyanın iki paragrafdan ibarət olan IV fəslı “**AXC dövründə Azərbaycan poeziyasında milli özünəqaydıx axtarıxları**” adlanır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) dövründə bədii ədəbiyyatın digər növləri kimi poeziya da özünün inkişafında yeni bir mərhələyə daxil olur. Qısa bir zaman kəsiyində milli dövlət quruculuğu istiqamətində atılan ciddi addımlar ədəbiyyatın yeniləşməsinə, məzmun və formaca zənginləşməsinə imkan yaradır. Ədəbiyyatda baş verən yeniləşmənin təzahürü ilk növbədə poeziyada əksini tapdığından milli şeirdə baş verən keyfiyyət dəyişmələri digər ədəbi növlərə də təsirsiz qalmır.

“Poeziyada istiqlal və hürriyyət motivlərinin bədii inikası” adlı ilk paragrafda tədqiqata cəlb olunan əsərlər deməyə əsas verir ki, Cümhuriyyət illərində qələm sahiblərini şeirin forma xüsusiyyətlərindən daha çox, məzmun və ideya problemi maraqlandırmışdır.

Cümhuriyyət dövrü poeziyasında Məhəmməd Hadi, Abdulla Şaiq milli azadlıq duyğularının alovlandırılması istiqamətində ciddi poetik örnəklər meydana gətirmişdir. Həmçinin Əhməd Cavad, Cəfər Cabbarlı, Umğülsüm Sadıqzadə, Əliabbas Müznib, Salman Mümtaz, Abbasəğa Qayıbov (Nazir), Əmin Abid (Gültəkin), Davud, İbrahim Şakir, Əli Yusif, Məhəmməd Ümid Gəncəli, Cəlal Sahir kimi gənc qələm sahiblərinin yaradıcılığında hürriyyət və istiqlalçılıq motivləri aparıcı mövqe tutmaqda idi.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu illərdə dövrün ictimai-bədii fikrində gələcəyə nikbin inam, fəallıq və əzmkarlıq ruhunun təbliği aparıcıdır. Xalq arasında müşahidə olunan hər hansı bədbinlik, ümidsizlik ifadə edən hal dərhal aradan qaldırılmağa çalışılır. Dövrün ictimai-siyasi mühiti, ədəbi-mədəni həyatı üçün səciyyəvi olan bu əhvali-ruhiyyə poeziyada da aşkar şəkildə özünü büruzə verməkdədir. Bu isə hər şeydən əvvəl, Azərbaycan xalqının azadlıq və hürriyyət uğrunda mübarizə aparması, müstəqil dövlət qurması ilə səciyyələnilir.

Məhəmməd Hadinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə biri-birinin ardınca qələmə aldığı, yüksək bədii dəyərə malik “Vaxtın səsi və həyatın özü”, “Məfkureyi-aliyyəmiz”, “Əsgərlərimizə-

könüllülərimizə” və başqa şeirlərində vətənin azadlığı, hüriyyət arzuları və müstəqil dövlətçilik ideyaları geniş şəkildə tərənnüm edilir.

Şübhəsiz ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Məhəmməd Hadinin elmi, tərəqqini tərənnüm edən şeirlər yazması təsadüfi deyil, məqsədli səciyyə daşmaqdadır. Şairin fikrincə, hər bir millətin özünü dərk etməsi azadlığa, hüriyyətə, müstəqil dövlətçiliyə aparan yolda ən mühüm amillər sırasında yer almaqdadır. Çünki azadlığın zərurət kimi dərk olunması üçün mübarizə meydanına atılan xalqın elmə, tərəqqiyə nail olması ilkin şərtlərdən biridir.

Abdulla Şaiqin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönəmində biri-birinin ardınca qələmə aldığı “Yeni ay doğarkən”, “Arazdan Turana”, “Marş”, “Vətənin yanıq səsi”, “Neçin böylə gecikdin?” və digər şeirləri yalnız onun yaradıcılığında deyil, bütövlükdə iyirminci yüzil Azərbaycan poeziyasında azadlıq və hüriyyət motivlərinin ifadə olunduğu orijinal bədii örnəklər kimi özünəməxsus yer tutur.

Abdulla Şaiqin Türk Ədəmi-Mərkəziyyət fırqəsi “Müsavat”a ithaf olunmuş “Marş” şeiri yüksək vətənpərvərlik ruhu, torpaq, yurd sevgisi ilə yoğrulmuş poetik örnəklərdən biridir.

Ədibin bu dövr yaradıcılığı məzmun və forma baxımından diqqəti cəlb etdiyi kimi, həmçinin yüksək vətənpərvərlik, yurdsevərlik əhvali-ruhiyyəsi ilə müşayiət olunmaqdadır. Bütövlükdə Abdulla Şaiqin poeziyasında *“türkçülük və azərbaycançılıq həmişə qoşa səslənir. 1918-1920-ci illərdə isə artıq onun yaradıcılığında turançılıq ideyalarının gücləndiyi nəzərə gəlir. Ancaq bu da var ki, onda başqalarından seçimli olaraq azərbaycançılıq, türkçülük və turançılıq biri-birilə sıx bağlıdır”*³⁸.

Azərbaycan ədəbiyyat tarixində daha çox “istiqlal şairi” kimi dəyərləndirilən Əhməd Cavadın Cümhuriyyət dövrü yaradıcılığı istiqlal və hüriyyət motivlərinin bədii inikası baxımından maraqlı doğurur. Onun bu illər yaradıcılığı bir növ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin mənzum salnaməsi kimi səciyyələnir. Bütövlükdə bir şair kimi Əhməd Cavadın *“yaradıcılıq bioqrafiyası Cümhuriyyət tarixinin bədii xronikası kimi mənalanır”*³⁹.

³⁸ Saraclı Ə. Azərbaycan yazıçıları Cümhuriyyət dönəmində. - Bakı: Elm, - 2007, - s. 99.

³⁹ Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, I cild. - Bakı: Bakı Universiteti, - 2007, - s. 12.

Şairin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönəmində qələmə aldığı “Azərbaycan bayrağına”, “Elin bayrağı”, “Türk ordusuna”, “Şəhidlərə”, “Gəlmə”, “İngilis”, “Bakı deyir ki...”, “İstanbul”, “Bismillah” və digər əsərlərində Azərbaycan xalqının azadlıq və hürriyyət mücadiləsi böyük vətənpərvərlik yanğısı ilə tərənnüm olunur.

Cümhuriyyət dövrü poeziyasında istiqlal və hürriyyət ideyalarını təbliğ edən poetik əsərləri ilə geniş oxucu kütlələrinin qəlbinə yol tapan Umqülsüm Sadıqzadənin yaradıcılığı da özünəməxsusluğu, bənzərsizliyi ilə diqqəti çəkməkdədir. Şairənin büsbütün üsyankalılıq tərzində qələmə alınan şeirləri yaşanılan illərin həyəcanını, keşməkeşlərini duymaq baxımından səciyyəvidir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü poeziyasında azadlıq və istiqlalçılıq ideyalarının yorulmaz tərənnümçülərindən biri olan gənc şair Əli Yusifin yaradıcılığı da ideya-mündəricə baxımından seçilir. Əli Yusifin yazmış olduğu “Bayraq”, “Azərbaycanlıya”, “İdeal”, “Getmə”, “Bir türk yolçusu deyir ki”, “Qarabağ xainlərinə”, “Öpər, kim bilir, bəlkə bir xülya” və digər poetik örnəklər özünəməxsus poetik üslubu, fərqli dəst-xətti ilə diqqəti çəkir.

Fəslin ikinci paragrafi **“Vətənpərvərlik poeziyasının janr və üslub çalarları”** adlanır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Cümhuriyyət illərinin poeziyasının janr və forma baxımından təhlili istiqamətində ciddi araşdırma aparılmadığından bu kontekstdə dövrün poetik mənzərəsinə aydınlıq gətirilməmişdir. Diqqətəlayiq haldır ki, bu illərdə poeziyada himn, marş, türkü, şərqi, nəğmə və digər janrlar daha çox populyarlıq qazanmağa başlamışdır. Şübhəsiz ki, bu janrların intensivlik kəsb etməsi, poeziyanın aparıcı türələrinə çevrilməsi, hər şeydən əvvəl, dövrün, mühitin tələbindən irəli gəlirdi.

Bilindiyi kimi, klassik dönəm Avropa ədəbiyyatında daha çox dini məzmun daşıyan və ibadət mərasimlərində oxunan himn janrı zaman keçdikcə milli məzmun kəsb etməyə başlamışdır. Şübhəsiz ki, Avropa xalqlarının tarixində milliyyətçilik hərəkatının güclənməsi və yeni bir mərhələyə daxil olması bu prosesdə təkanverici rol oynamışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönəmində də bu janrda yazılan əsərlər istisna təşkil etmir, təbii olaraq dövrün ictimai-siyasi

ab-havasından qaynaqlanır.

Ədəbi-tənqidi yazılarda istiqlal şairi kimi səciyyələndirilən Əhməd Cavadın yaradıcılığında və bütövlükdə XX əsr poeziyasında xüsusi yer tutan “Milli marş” şeiri 1918-1920-ci illər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi dövlət himni olmuşdur. Həmin şeirə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli musiqi bəstələmişdir. 1991-ci ildə Sovetlər Birliyinin çöküşü ilə Azərbaycan yenidən özünün istiqlaliliyyətinə qovuşduqdan sonra isə varislik ənənəsi zəminində bu şeir dövlət himni kimi qəbul edilmişdir.

Abdulla Şaiqin Cümhuriyyət dövrü yaradıcılığında önəmli yerlərdən birini tutan “Marş” adlı şeiri də bəhs olunan janrdə qələmə alınan dəyərli poetik örnəklərdən biri kimi maraq doğurur.

Abdulla Şaiqin “Marş” şeirinin sonunda müəllif poetik qənaətlərini ümumiləşdirərək düşüncələrini aşağıdakı kimi tamamlayır:

Təqdim olunan poetik nümunədən göründüyü kimi, Abdulla Şaiqin “Marş” şeirində Əhməd Cavadın “Milli marş”ından fərqli olaraq geniş mənada Turan sevgisi vurğulanır. Hər iki marş romantik üslubda yazılsa da, Əhməd Cavadın şeirində realist çalar daha güclüdür.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Cəfər Cabbarlının bənzərsiz deyim, janr və bədii yaradıcılıq üslubu ilə seçilən “Azərbaycan bayrağına” şeiri maraq doğurur.

“Azərbaycan bayrağına” şeirində müəllif milli bayrağın rənglərini daşdıqları mənalara görə səciyyələndirərək poetik düşüncələrini ifadə etmişdir.

“Azərbaycan bayrağına” şeiri janr, forma və üslub baxımından Cəfər Cabbarlının əvvəlki yazılarından xeyli dərəcədə fərqlənir. Şübhəsiz ki, bəhs olunan forma novatorluğunun və üslub yeniliyini əsərin mövzusu diqtə etmişdir.

Əmin Abidin “Azərbaycan istiqlalı” əsəri süjetli şeir səpkisində qələmə alınmışdır.

“Azərbaycan istiqlalı” şeirində müəllif Azərbaycan xalqının keçmişini, onun azadlıq və hürriyyət tarixini yüksək bədii sənətkarlıqla canlandırmış, istiqlalə aparan yolun özünəməxsus poetik mənzərəsini yaratmışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Abbas Ağa Qayıbovun (Nazir) “Miralay Cəmil Cahid bəyin mədhində” adlı şeiri qəsidə janrında qələmə alınmışdır. Maraqlıdır ki, bu dövrün poeziyasında çox az təsadüf olunan qəsidə janrına müəllif yeni poetik məzmun və ahəng gətirmişdir.

Cümhuriyyət dönəmində türkü, şərqi, nəğmə janrında xeyli poetik örnək ərsəyə gətirilmişdir. Belə ki, bu dövrdə Məhəmməd Hədinin “Türkün nəğməsi”, “Qəhrəman türk əsgərinə”, Davudun “Əsgər şərqi”, Məhəmməd Ümid Gəncəlinin “Azərbaycan – Vətən şərqi” və digər şeirlər bu baxımdan səciyyəvidir. Bəhs olunan şeirlərdə janrın poetik qəliblərinə və ahənginə uyğun olaraq vətənsəvərlik, yurdsevərlik idealları tərənnüm olunmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində istedadlı qələm sahiblərindən olan Cəlal Sahirin türkü janrında qələmə aldığı “Qafqaz türkü” şeiri özünəməxsus üslub, deyim və ifadə tərzilə diqqəti cəlb edir. Şair yalnız Azərbaycanın deyil, bütövlükdə Qafqazın mürəkkəb, keşməkeşli həyat yaşadığını, dərdlərə, bəlalara, müsibətlərə düçar olduğunu diqqət mərkəzinə çəkir. Belə çətin, ümitsiz dövərdə şairə təsəlli gətirən Azərbaycan türklərinin yardımına gəlmiş türk ordusudur. Müəllif yalnız Azərbaycanı deyil, bütün Qafqazı “türkün gətirdiyi parlaq hilala” sarılmağa çağırır.

Məhəmməd Ümid Gəncəlinin şərqi tərzində yazmış olduğu “Azərbaycan – Vətən şərqi” şeiri də təxminən eyni poetik ovqatı, bənzər əhvali-ruhiyyəni əks etdirməkdədir. Şeirdə müəllif Azərbaycan əsgərlərini səfərbər olmağa, yenicə istiqlalyyətinə qovuşmuş doğma vətəni və xalqı qorumağa səsləyir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönəmində janrından, üslubundan asılı olmayaraq vətənpərvərlik ruhunda yazılmış poetik nümunələrdə doğma yurdun, milli istiqlalın qorunması uğrunda ayağa qalxmış ordunun və əsgərlərin qəhrəmanlığının tərənnümü xüsusi yer tutur.

Cümhuriyyət dövrü poeziyasının novatorluğunu şərtləndirən amillərdən ən başlıcası, şübhəsiz ki, bədii üslub axtarırlarının intensivliyi ilə müəyyənleşir. Dövrün poeziyasının ictimai-məfkurəvi düşüncə ilə yüklü olması, ədəbiyyatın “sənət sənət üçündür” anlamından qoparaq “sənət xalq üçündür” məramına köklənməsi belə

bir zərurətin gerçəkləşməsini şərtləndirirdi.

Bütövlükdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərinin poeziyasında müxtəlif janr və üslubların məhsulu olan şeirlərdə vətənpərvərlik, yurdsevərlik düşüncəsi, istiqlalçılıq məfkurəsi bədii təcəssümünü tapmışdır. Poeziyada novatorluğun gerçəkləşməsində janr və üslub axtarırları əhəmiyyətli yer tutsa da, ayrı-ayrı qələm sahiblərini şeirin forma və ifadə şəklindən daha çox, məzmun və mündəricəsi düşündürmüşdür.

Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönməində yaranmış mövcud poetik örnəklərdə özünü büruzə verən janr əlvanlığı forma axtarırlarından daha çox sosioloji səciyyə daşımış, mövzu, problem və ideyaların uyğun, effektiv və münasib bədii tərzdə ifadə olunması niyyətindən qaynaqlanmışdır.

Bütövlükdə türkçülük, turançılıq ideyaları ilə köklənmiş poeziyada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə bəslənən böyük inam, millətin gələcəyinin bağımsızlıqla bağlı olması ön plana çəkilir. Ayrı-ayrı şeirlərdə əsarətə, köləliyə nifrət, hürri, müstəqil dövlətə, daha doğrusu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə rəğbət və məhəbbət ifadə olunur. Poeziya milləti səfərbərliyə çağırır, haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı üsyana, böyük Turan uğrunda mübarizəyə qalxmağa, düşmənlə ölüm-dirim savaşına girməyə səsləyir. Bu mübarizədə qazanılacaq sərvətin müstəqil dövlətçilik olduğu dönə-dönə vurğulanır.

Araşdırmanın dördüncü fəslə ilə bağlı yazılar aşağıda adları qeyd olunan jurnal və kitablarda dərc olunmuşdur⁴⁰.

Dissertasiyanın **“Sovet siyasi rejimi və milli şeir ənənələri”** adlanan V fəslə üç paraqrafdan ibarətdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu və ölkənin rus sovet işğalına məruz qalması ədəbiyyatın və mədəniyyətin inkişafı yolunda böyük maneələr yaratdı. Sovet siyasi rejimini qəbul etməyən yazıçı, şair, ədəbiyyatşünas və siyasi şəxsiyyətlərin, bütövlükdə ziyalılardan

⁴⁰ Məmmədova, Ş. Edebi Estetik Açından Bağımsızlıq Motiflərinin Milli çalaUluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi. Cilt 2, Aralık, 2021. Ankara. e-ISSN: 2717-8609, - s. 134-144; Məmmədova, Ş. Vətənpərvərlik poeziyasının yanr və üslub çalarları // Poetika.izm, - 2022, - N 1. ISSN 2663-2936, - s. 71-78; Məmmədova, Ş. Azərbaycan şeirində ənənə və novatorluq [1900-1937]. - Bakı: AVE Print, - s. 159-186.

mühüm bir qismi ölkəni tərk etməyə məcbur oldular. Müxtəlif səbəblərdən mühacirət həyatını seçmək istəməyənlər, yaxud ölkəni tərk etməyə imkan tapmayanlar isə son dərəcə ağır şərtlər altında yazıb-yaratmağa məcbur oldular.

Fəslin ilk paragrafı belə adlanır: **“Sovet ideoloji rejimi dönəmində klassik poetik ənənələrin yaşadılması problemi”**.

Sovet siyasi rejimi dönəmində klassik poetik ənənələrin yaşadılması istiqamətində dövrün əksər şairləri bu və ya başqa şəkildə fəaliyyət göstərirdilər. Almas İldırım, Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, Əli Nəzmi, Səməd Mənsur, Mikayıl Müşfiq, Səməd Vurğun, Mirvarid Dilbazi və digər şairlər, əslində yaradıcılıqlarının məzmunu və mahiyyəti etibarilə ənənəyə bağlı sənətkarlar idi. Onların əsərlərində Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələri çeşidli yönərlə bədii təzahürünü tapırdı.

Səməd Mənsurun 1919-cu ildə qələmə aldığı, lakin hansı səbəbdənsə yalnız 1926-cı ildə dərc olunmuş “Həpsi rəngdir” şeiri klassik ədəbi ənənəyə söykənilərək yazılan təkrarsız bədii örnəklərdən biri kimi Azərbaycan poeziyası tarixində özünəməxsus yer tutur.

Səməd Mənsurun bu dövr yaradıcılığında satirik poeziya örnəkləri də xüsusi yer tutur. Şairin satiraları dil-üslub baxımından M.Ə.Sabir ənənələrinin özünəməxsus səpkidə yaşadılması baxımından maraq doğurur. Şairin sovet hakimiyyəti illərində biri-birinin ardınca qələmə aldığı “Ya Şeyx”, “Çarşablı qadınlar”, “Yaşasın”, “Cavan həkimlərimizə”, “O nədir?”, “Yaz fəslı” və digər şeirləri bu baxımdan səciyyəvidir.

Yaradıcılığının ilk mərhələsi Azərbaycan, Dağıstan və Türkmənistanda keçən Almas İldırımın xalq ədəbiyyatından qaynaqlanan poeziyası milli şeir ənənələrinin yaşadılması, inkişaf etdirilməsi, yeni poetik çalarlarla zənginləşdirilməsi baxımından səciyyəvidir.

Almas İldırımın sovet siyasi rejimi dönəmində yazdığı əsərlər onun yaradıcılığının özünəməxsus, bənzərsiz cəhətlərini əks etdirməkdədir. Müəllifin daha çox təbiət mövzusunda qələmə aldığı “Dağlar”, “Dağlara vida”, “A dağlar”, “O mənimdir əzəldən”, “Qafqaz dağlarına”, “Birləşən iki nəhr” və digər şeirlərinin başlıca özəlliyi bu əsərlərin dərin sosial məzmun ifadə etməsi, vətənpərvərlik ruhundan

qaynaqlanmasıdır.

Almas İldırımın “Qərbə”, “Parisə xitab”, “Sen çağlar”, “Şərqə”, “Müstəmləkə olmuş Şərqə” və digər şeirləri bəşəri mövzuda qələmə alınmışdır. Müəllif Qərb ölkələrinin imperialist siyasətini pisləmiş, məzlum xalqların azadlıq və hüriyyət arzularını ifadə etmişdir.

Sovet siyasi rejimi dönəmində Azərbaycan poeziyasında klassik ənənələrin yaşadılması və inkişaf etdirilməsində Əlağa Vahidin xidmətləri də diqqəti çəkir.

Şairin “Sür dərəyə”, “Dəllalların hiyləsi”, “Acı gülüşlər”, “Dövrən bizim oldu”, “Hüriyyət-nisvan”, “Qoçu”, “Şeyxə bir imdad”, “Təxmis-məzhəkə” və bir çox digər şeirləri satirik üslubda yazılmışdır. Bu əsərlərdə M.Ə.Sabir ənənələrini uğurla davam etdirən müəllif yaşadığı dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini yarada bilmişdir. Folklor ənənələrinə söykənilərək yazılan “Sür dərəyə” şeiri mövzu və üslub baxımından özünəməxsus yaradıcılıq örnəyi kimi dövrün satirik poeziyasında xüsusi yer tutur.

Bu illərdə ilk kitabını nəşr etdirən Mirvarid Dilbazinin biribirinin ardınca qələmə aldığı poetik örnəklər klassik ədəbi ənənəyə bağlılığın dəyərlı örnəkləri kimi diqqəti çəkir. Müəllifin “İlk bahar” kitabına daxil edilmiş “Qarabağ”, “Nərgiz”, “Gürcüstan”, “Quba”, “Xatirələr” və digər şeirləri bu baxımdan səciyyəvidir. Düzdür, bəhs olunan şeirlərdə müəyyən konyuktura çalarları duyulur, lakin bütövlükdə onların ruhunda və məzmununda ədəbi ənənədən süzülüb gələn poetik dəyərlərin izləri özünü büruzə verir.

V fəslinin **“Yeni mövzu, üslub və novatorluq axtarışları”** adlı paraqrafında XX əsrin 20-30-cu illərində Azərbaycan şeirində mövzu, üslub və novatorluq məsələləri araşdırılır.

Məlum olduğu kimi, Sovet siyasi rejimi Azərbaycan ədəbiyyatının, o cümlədən poeziyanın təbii inkişaf yolunun qarşısına ciddi sədd çəkdi və onun ideya və məzmunca başqa bir istiqamətə yönəlməsinə səbəb oldu. Şübhəsiz ki, proletar diktaturasının siyasi hakimiyyətə sahib olması ölkənin mədəniyyət siyasətini yönləndirir, ədəbiyyatın qeyri-milli ovqata köklənməsini şərtləndirirdi. Lakin dövrün bütün mürəkkəbliklərinə baxmayaraq, poeziyada mövzu, janr, üslub və müasirlik axtarışları davam etməkdə idi. Bu axtarışların həm məzmun, həm forma sahəsində aparıldığı diqqəti çəkməkdədir.

Xüsusilə, ənənəvi divan ədəbiyyatı və xalq şeirindən fərqli poetik örnəklərin – sərbəst şeirin təşəkkülü bu dövrə təsadüf edir.

Bütün ideoloji təzyiq və maneələrə baxmayaraq, bu dövrdə poeziya tematik üfüqlərini genişləndirdi, üslub palitrasında ifadəli və vizual vasitələrdən istifadənin fərqliliyinə nail oldu. Bütün ideoloji basqılara baxmayaraq poeziyanın forma və üslub axtarışları ilə müşayiət olunması şübhəsiz ki, dövrün tələbi ilə gerçəkləşirdi.

Bu dövrdə yaradıcılığa yeni başlayan Rəsul Rzanın sərbəst üslubda qələmə aldığı şeirləri milli poeziyanın yeni bir istiqamətə yönəlməsində ciddi rol oynadı. Şairin bu səpkidə yazdığı əsərləri təkcə ideya kəsəri, bədii ovqatı ilə yox, qeyri-adi, sərbəst, novator ritmi, üslubu və vəzni ilə də diqqəti cəlb edirdi.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatında sərbəst şeir məktəbinin “*baş müəllimi sayılan* Rəsul Rzanın əsərlərində qafiyələrin düzümü, sərbəstliyi, seyrəkliyi, qeyri-ardıcılığı, eyni zamanda, gözlənilməzliyi və orijinallığı o dövrün poeziyası üçün tamamilə yeni forma idi. Şübhəsiz ki, bu yalnız forma yeniliyi ilə məhdudlaşmırdı, qafiyə asılılığından xilas olunması şairin şeirlərində fikrin ifadə tərzini xeyli asanlaşdırırdı.

Əlbəttə, ötən əsrin 20-ci illərində sərbəst şeirə dəb xatirəyə gələnələr, müasir görünmək üçün bu səpkidə əsərlər yarananlar da olmuşdur. Şübhəsiz ki, bu məsələdə mövcud rejimin ideoloji təbliğatının da rolu danılmazdır. Lakin Rəsul Rza heç zaman sərbəst şeirə bu kriteriyadan yanaşmamış, əksinə onun milli poeziyanın mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilməsində ciddi əmək sərf etmişdir.

1920-1930-cu illərdə Azərbaycan poeziyasında yeni şeirin yaranmasında Mikayıl Rəfilinin poetik axtarışları da diqqəti çəkir. Mikayıl Rəfilinin nəşr olunmuş şeir kitabları və mətbuatda dərc olunan əsərləri onun poetik yaradıcılığı haqqında müəyyən təsəvvür yaradılmasına kömək edir. Müəllifin “Pəncərə”, “Durna” və “Lirik şeirlər” adlı kitablarına daxil edilmiş poetik örnəklər dövrün əksər şairlərindən fərqli olaraq onun yeniliyə, novatorluğa meyl göstərdiyini, ədəbiyyata yeni cığır, yazı tərzini və istiqamət gətirmək cəhdlərini sərgiləyir.

Müəllifin bəhs olunan kitablarına daxil edilmiş “Sərbəst nəzm”,

“Tarixin amansız bir qanunu var”, “Pəncərə”, “Son bahar”, “Qitə”, “Haqq”, “Qəhrəman türküsü” və bir çox digər poetik öneklər şairin yaradıcılığında önəmli yerlərdən birini tutur.

Fəslin III paragrafı **“Poetik konyuktura və milli şeirin repressiya sınaqları”** adlanır.

Tədqiqatlardan bəlli olduğu kimi, 1920-ci ilin ortalarından başlayaraq Azərbaycan poeziyası əsas etibarilə iki istiqamətdə inkişaf etməyə başladı. Birinci istiqamət, uzun illər poetik məfkurəyə hakim olan milli ruhun nəyin bahasına olursa-olsun yaşadılmasına söykənirdi. Ədəbi məfkurəni yönləndirən bu tərz vulqar sosioloji düşüncəyə qarşı ədəbiyyatın yaşlı nümayəndələri sinə gəirirdilər. Bu xətti təmsil edənlər ciddi müqavimətlə qarşılaşdılar. Onların bir qismi ölkəni tərkd edərək mühacirətə getdi, digər qismi isə sovet siyasi rejiminin ağır şərtləri altında yaşayıb yaratmaq yolunu seçdilər, lakin amansız repressiya maşınının qurbanı oldular.

İkinci istiqamət isə konyukturaçılığa söykənir, şeir, sənət adına mövcud rejimin və onu təmsil edən siyasi şəxsiyyətlərin mədhinə yönəlik cızmaqaralar sərgiləyirdi.

Bu illərdə başqa cərəyanların da qatıldığı, müasirlik qazanmış romantizmin yeni nümayəndələri yetişirdi. İlk əsərlərini bu romantik səpkidə qələmə alan Səməd Vurğun və Mikayıl Müşfiq dövrün poeziyasında nüfuz qazanmışdılar.

Bu illərdə Səməd Vurğunun “Şairin andı”, “Şeirlər” adlı kitabları nəşr olunmuşdur. Həmin kitablarda “İnqilab yurdu”, “Aprel inqilabının 10 illiyinə”, “İngilis”, “Yoldaş komandan”, “Oktyabr günləri”, “Mən də bir əsgər kimi”, “Aprel”, “Raport” kimi ideologiyayı dəstəkləyən əsərlərlə yanaşı, bir çox lirik şeirlər də toplanmışdır. Dövrün bir çox sənətkarları kimi, Səməd Vurğunun yaradıcılığının ilk dövrlərindən marksizm-leninizm dünyagörüşünə yiyələnməsi, bu ideologiyanın onun yaradıcılığında dərin izlər qoyması qələmə aldığı əksər əsərlərində bu və ya başqa formada hiss olunmaqdadır.

1930-cu ildə “Küləklər” adlı şeirlər kitabını nəşr etdirən Mikayıl Müşfiq artıq ədəbiyyatın o dövəndə tanınan ədəbi şəxsiyyətləri ilə yanaşı dayanan nüfuz sahibinə çevrilmişdi. Onun ilk şeirləri lirik-romantik duyğulardan qaynaqlandığı üçün geniş oxucu

kütlələrinin qəlbinə dərhal yol tapır, dillər əzbərinə çevrilirdi. Həmçinin şairin üslubuna xas olan oynaqlıq, musiqililik, axıcılıq şeirlərinin sürətlə yayılmasını və populyarlaşmasını şərtləndirirdi.

Milli ənənənin qorunması, yaşadılması Mikayıl Müşfiqin poetik yaradıcılığının başlıca istiqamətlərindən birini təşkil edir. O, sovet siyasi rejiminin milli dəyərlərə qənim kəsildiyi ən çətin dövənlərdə belə susmamış, ədalətsizliklə barışmamış, özünün haqq səsini ucaltmaqdan çəkinməmişdir. Şairin məşhur “Tar” şeiri bu baxımdan səciyyəvidir.

Mikayıl Müşfiq həmçinin sovet hakimiyyətinin ideoloji siyasətinin tərkib hissəsi kimi Azərbaycanın klassik şairlərinə qarşı etinasız, biganə münasibətə qarşı özünün etiraz səsini qaldıran sənətkarlardan biri olmuşdur. O, “Yeni il” adlı şeirində bununla bağlı poetik qənaətlərini ümumiləşdirərək: “Yazalım, özümüzü öyməyelim, Füzuliyə dəyməyelim”, - deyə böyük Azərbaycan şairinin müdafiəsinə qalxmışdır.

Şübhəsiz ki, dövrün əksər qələm sahibləri kimi, Mikayıl Müşfiqin şeirlərində konyuktura elementləri özünə yer tapsa da, o bir sənətkar kimi klassik ədəbi ənənəyə dərindən bağlı olmuş, öz sələflərinin yaradıcılığından ciddi şəkildə bəhrələnmiş, tapdanmış yollarla getməmiş, şeirə yeni nəfəs gətirmişdir. Şairin müxtəlif illərdə qələmə aldığı əsərlərin mövzu, problem və bədii forma özəllikləri bu qənaətə gəlməyə əsas verir.

Süleyman Rüstəmin bir-birinin ardınca nəşr olunan “Ələmdən nəşəyə” (1927), “Addımlar” (1930), “Atəş” (1932), “Yıldızlar” (1934) kimi şeir kitabları, habelə mətbuatda dərc olunan, kitablarına daxil edilməyən əsərləri onun bu dövr yaradıcılığı haqqında canlı təsəvvür yaratmaqdadır.

Süleyman Rüstəm “Oxucularıma” adlı dörd misralıq şeirində bir şair kimi poetik kredosunu daha sərrast şəkildə ifadə etmiş, sovet siyasi rejiminə məxsus platformada dayandığını, əqidəsini, tutduğu mövqeyi heç bir zaman dəyişməyəcəyini bildirmişdir. Özünü “inqilab oğlu inqilab”, “sinfinin top-tüfəngli şairi” hesab edən müəllifin poetik qənaətləri əslində öz xalqına, milli dəyərlərə biganəliyin bariz nümunəsi kimi diqqəti çəkir.

*“Oxuyun bir qızıl kitabəm mən,
İnqilab oğlu inqilabəm mən.
Ruhu yüksək adamların biriyəm,
Sinfimin top-tüfəngli şairiyəm”⁴¹.*

Dövrün poeziyasında Məmməd Rahimin əsərləri də ənənə və novatorluq baxımından maraqlı doğurur və özünəməxsus çalarları ilə diqqəti çəkir. Şairin sovet siyasi rejimi dönəmində nəşr olunan “Arzular” (1930), “Partizanın tüfəngi” (1937) və digər şeir kitabları, habelə mətbuatda dərc edilən əsərləri bu qənaətə gəlməyə əsas verir.

Bu dövrün poeziyasında konyukturaçılıqdan bəhs edərkən Abdulla Faruqun da yaradıcılığına münasibət bildirilməsinə ehtiyac duyulur. Çünki digər şairlərdən fərqli olaraq onun yaradıcılığı indiyədək ciddi, sistemli şəkildə araşdırılmamışdır. Hətta dövrün ədəbi prosesinə həsr olunmuş icmallarında belə şairin yaradıcılığına xüsusi yer verilməmişdir.

Abdulla Faruqun “Üfüqlər qızaranda” (1929), “Döyüş yollarında” (1936), “Dalğalar” (1937), “Qızıl əsgər şeirləri” (1938) və digər şeir kitabları nəşr olunmuşdur. Bu kitablara daxil edilən və mətbuatda dərc olunan şeirlərindən aydın görünür ki, şair başlıca olaraq proletar ədəbiyyatının dayaqlarının möhkəmləndirilməsi istiqamətində qələm çalmışdır.

Təəssüf ki, sovet siyasi rejiminin bəhs olunan illərində Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusilə poeziyanın keçib gəldiyi yol, ayrı-ayrı müəlliflərin repressiya fonunda yaşadığı problemlər qaynaqlara istinad edilməklə yetərincə araşdırılmadığından ədəbi-mədəni mühitin canlı mənzərəsinin yaradılması mümkün deyildir. Ona görə də dissertasiyada problemə sadəcə olaraq ədəbi ənənə və novatorluq kontekstində yanaşılmış, dövrün poeziyasının bu zəmində dəyərləndirilməsinə çalışılmışdır.

Tədqiqatın son fəslinə dair müxtəlif elmi jurnal və kitablarda aşağıdakı materiallar dərc olunmuşdur⁴².

⁴¹ Rüstəm S. Yıldızlar. - Bakı: Azərnəşr, - 1994, - s.7.

⁴² Məmmədova, Ş. Sovet ideoloji rejimi dönəmində poetik ənənələrin yaranması problemi // Filologiya və sənətsünaslıq, - 2021, N 2. ISSN 2663-4368, - s. 64-76; Məmmədova, Ş. Almas İldırımın poetik irsi ənənə və novatorluq fonunda //

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində aparılmış tədqiqata yekun vurulmuş, gəlinən qənaətlər aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

- XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeiri ənənə və novatorluq kontekstində ədəbiyyat tarixinin bütün mərhələlərindən fərqli, bənzərsiz, özünəməxsus şəkildə inkişaf yolu keçmişdir. Bu özünəməxsusluq yalnız klassik ənənədən bəhrələnmə üsullarında deyil, həmçinin bədii düşüncəyə hakim olan yenilikçi təfəkkürün gəlişməsi ilə şərtlənir.

- Ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeiri biri-birindən əsaslı şəkildə fərqlənən müxtəlif siyasi rejimlərin mövcud olduğu mərhələdən keçmişdir. İlk mərhələ (1900-1917) çar Rusiyasının müstəmləkəçilik dövrünü, ikinci mərhələ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) illərini, sonuncu mərhələ isə (1920-1937) isə sovet siyasi rejimi dönməni əhatə edir.

- XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeirinin görkəmli müxtəlif mövzularda yazmış olduqları əsərləri ədəbi ənənə və novatorluq probleminin ayrı-ayrı məqamlarının, istiqamətlərinin aydınlaşdırılmasına imkan verən bədii örnəklərlə müşayiət olunmaqdadır.

- İstər maarifçi-realist, istər tənqidi-realist, istərsə də romantik poeziyada bəhs olunan problemin fərqli təzahürləri müşahidə edilməkdədir. Bu isə dolayısı ilə Azərbaycan şeirinin klassik dövrdə olduğu kimi, yaxın tarixdə də ənənə və novatorluq məsələsinə çevik münasibətinin göstəricisi kimi mənalanır.

- XX əsrin əvvəllərində yaranmış Azərbaycan poeziyasının ədəbi ənənə və novatorluq müstəvisində araşdırılması göstərir ki, mövcud bədii örnəklərin hansı kriteriya ilə qələmə alınmasından asılı olmayaraq bu əsərlər başlıca olaraq milli məfkurə işığında ərsəyə gəlmişdir.

- 1900-1937-ci illər Azərbaycan şeirinin janr müstəvisində təhlil obyektinə çevrilməsi aydın şəkildə göstərir ki, bu dövrdə müxtəlif mövzularda yaranan bədii örnəklərin orijinallığı sadəcə olaraq mövzu, problem və üslub bənzərsizliyi ilə deyil, eyni zamanda,

ənənəvi poetik janrlara münasibətdə novator yanaşma tərzii ilə seçilməkdədir.

- XX yüzilin əvvəllərində klassik ədəbi janrlarla yanaşı, şifahi xalq ədəbiyyatı türündə qələmə alınan əsərlərin də özünəxas inkişaf yolu keçdiyini qeyd etmək lazımdır. Şübhəsiz ki, xalq ədəbiyyatı tərzinə dönüş, onun zəngin ənənələrindən bəhrələnmə dolayısı ilə divan ədəbiyyatına qarşı yönəlmiş məqsədli bir proses idi. Xalq şeiri ənənələrinə dönüş arasıkəsilməz bir proses kimi davamlılığını və sürəkliliyini daim qoruyub saxlamışdır.

- Ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeirində janr axtarışlarına meyilliliyin intensivliyi fonunda Türkiyə və Avropa poeziyasında mövcud olan bir çox ədəbi janrların milli ədəbiyyatımızda vətəndaşlıq hüququ qazanması qeyd olunmalıdır.

- Avropa poeziyasında mövcud olan janrlara çevik şəkildə müraciət olunması Azərbaycan şeirinin modernləşməsinə ciddi təkan vermişdir. Bu proses formal səciyyə daşmamış, bütövlükdə poeziyanın mövzu, məzmun, forma-sənətkarlıq və bədii-estetik baxımından yeniləşməsinə şərtləndirmişdir.

- Bütövlükdə araşdırmaya cəlb olunan dövrün Azərbaycan poeziyasında üslub fərqliliyi ilə yanaşı, müxtəlif üslubların qovuşuğu və sintezi də diqqəti çəkməkdə, mövcud bədii örnəklərdə aşkar şəkildə müşahidə olunmaqdadır.

- Cümhuriyyət poeziyasının məzmun və mahiyyətçə yenilikçi, novator düşüncəyə malik olması onun milli ədəbiyyat tarixində mövqeyini şərtləndirməkdədir. Bu dövrdə milli ədəbiyyatın aydın siyasi düşüncəyə sahiblənməsi şeirdə yeni bir istiqamətin – istiqlal poeziyasının formalaşmasına təkan vermişdir. İctimai-siyasi hərəkətdə xüsusi yer tutan türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək müfkurəsi ədəbiyyata, o cümlədən poeziyaya da yansımış, ideoloji düşüncənin məqsədli şəkildə inkişafını təmin etmişdir. Məhz bu səbəbdəndir ki, Cümhuriyyət poeziyası sonrakı dövrün ədəbiyyatına ciddi tərzdə təsir göstərmişdir.

- Sovet siyasi rejimi Azərbaycan ədəbiyyatının, o cümlədən poeziyanın təbii inkişaf yolunun qarşısına ciddi sədd çəkdi və onun ideya və məzmunca başqa bir istiqamətə yönəlməsinə səbəb oldu. Şübhəsiz ki, proletar diktaturasının siyasi hakimiyyətə sahib olması

ölkənin mədəniyyət siyasətini yönləndirir, ədəbiyyatın qeyri-millî ovqata köklənməsini şərtləndirirdi. Lakin dövrün bütün mürəkkəbliklərinə baxmayaraq poeziyada mövzu, janr, üslub və müasirlik axtarışları davam etməkdə idi. Bu axtarışların həm məzmun, həm forma sahəsində aparıldığı diqqəti çəkməkdədir. Xüsusilə, ənənəvi divan ədəbiyyatı və xalq şeirindən fərqli poetik örnəklərin – sərbəst şeirin təşəkkülü bu dövrə təsadüf edir.

- Sovet siyasi rejimi dönəmində ədəbiyyatın hakimiyyətin nəzarəti altına keçməsi, ədəbiyyat və mədəniyyət üzərində ideoloji yönümlü basqılara şərait yaratmış oldu. Bu dövrdə siyasi-ictimai sferada azad fikirliliyin təqib olunması ədəbiyyata, o cümlədən poeziyaya da sirayət etdi. Şübhəsiz ki, belə bir mühitdə əsrin əvvəllərindən başlayaraq inkişaf etməkdə olan milli dəyərlərin yaşadılması uğrunda aparılan mücadilələr böyük müqavimətlərlə müşayiət olunurdu.

- 1920-ci ilin ortalarından başlayaraq Azərbaycan poeziyası iki istiqamətdə inkişaf etməyə başladı. Birinci istiqamət, uzun illər poetik məfkurəyə hakim olan milli ruhun nəyin bahasına olursa-olsun yaşadılmasına söykənirdi. Bu xətti təmsil edənlər ciddi müqavimətlə qarşılaşdılar. Onların bir qismi ölkəni tərk edərək mühacirətə getdi, digər qismi isə sovet siyasi rejiminin amansız repressiya maşınının qurbanı oldular.

- İkinci istiqamət isə konyukturaçılığa söykənir, mövcud rejimin və onu təmsil edən siyasi şəxsiyyətlərin mədhinə yönəlmiş ədəbiyyat adına cızmaqaralar sərgiləyirdi. Bu xətt Azərbaycan ədəbiyyatında sosialist realizmi yaradıcılıq metoduna söykənən, “formaca milli, məzmunca sosialist” epiteti ilə səciyyələndirilən poeziyanın təməlini yaratmış oldu.

- Əlbəttə, həcmcə o qədər də böyük olmayan bir dissertasiya işində XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasının ənənə və novatorluq müstəvisində hərtərəfli və əhatəli şəkildə araşdırıldığını, probleminin bütünlüklə elmi-nəzəri həllini tapdığını düşünmək doğru deyildir. Ona görə də tədqiqat işində ən ümumi mülahizələrlə kifayətlənməsi, müəyyən məqamlarda ciddi ümumiləşdirmələr aparılması məhz bu niyyətdən irəli gəlir. Şübhəsiz ki, gələcəkdə bənzər mövzularda yazılacaq araşdırmalarda XX yüzil Azərbaycan

poeziyasının bəhs olunan dönməsinə daha konkret prizmadan, fərqli yönərdən yanaşılacaq, dissertasiyanın ayrı-ayrı fəsil və bölümlərində qoyulmuş müxtəlif nəzəri-tənqidi məsələlər müstəqil şəkildə öyrəniləcəkdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin aşağıdakı monoqrafiya, məqalə və konfrans materiallarında əksini tapmışdır:

Monoqrafiya

1. Məmmədli, Ş.B. Azərbaycan şeirində ənənə və novatorluq (1900-1937) / Ş.B.Məmmədli. – Bakı: AVE Print, – 2023, – 264 s.

Məqalələr və konfrans materialları

1. Məmmədova, Ş.B. The Classical Traditions in the Azerbaijani poetry in the early 20 th century // İnternational Seminar İndo-İranian Thought: A Gross Cultural Heritage of İndia, İnan, Turkey and Central Asia, Guwahati, India/11 – 3 February 2019/Frist Edition/ ISBN: 81-7547-039-9, – s. 79-93
2. Məmmədova, Ş.B. XX yüzüylın başlarında Azərbaycan şiirində şiirsel biçim arayışı // ICAR. Uluslararası Akademik Araşdırmalar Konqresi, 20-21-22 Temmuz 2020, Bolu. ISBN: 978-625-7813-05-1, – s.831-838
3. Məmmədova, Ş.B. Azərbaycan romantik poeziyasında fərdi üslub problemi (XX əsrin əvvəlləri) // – Bakı: AMEA M.Füzuli adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya məsələləri, – 2021, N 13, ISSN 2224-9257, s.254-267
4. Məmmədova, Ş.B. Azərbaycan Şiirinde Yeni Konu, Üslup ve Yenilik Arayışı. // ICAR. Uluslararası Akademik Araşdırmalar Konqresi, 19-20-21 Nisan 2021. Online. ISBN: 978-625-7813-72-3, – s.543-549
5. Məmmədova, Ş.B. Azərbaycan Şiirinde Divan Edebiyatı Gelenkleri (1900-1937) // – Ankara: Türkaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araşdırmalar Dergisi. Cilt 2, Sayı 1, Naziran

- 2021, E-ISSN: 2717-8609, – s. 100-111
6. Məmmədova, Ş.B. Geleneksellik ve yenilikçilik bağlamında Azərbaycan maarifçi realist çir sanatı. // – Kemer (Antalya): Astana, 1 Uluslararası hukuk ve sosyal bilimler sepoziumu. 13-14 Kasım 2021, ISBN: 978-625-8045-19-2, – s.212-219
 7. Məmmədova, Ş.B. Mirzə Ələkbər Sabir poeziyasında Füzuli ənənələri // – Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2021, N 1, ISSN 2663-4406, – s. 84-89.
 8. Məmmədova Şərqiyyə. Azərbaycan şeirində novatorluq və bədii üslub müxtəlifliyi. “Poetika.izm” jurnalı, 2021, N 1. ISSN 2663-2926, s. 138-145
 9. Məmmədova, Ş.B. Sovet ideoloji rejimi dönəmində poetik ənənələrin yaranması problemi // – Bakı: Filologiya və sənətşünaslıq, – 2021, – N 2. ISSN 2663-4368, – s. 64-76
 10. Məmmədova, Ş.B. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında folklor motivləri forma və janr kontekstində // – Seul (Korea): International Language and Literature, – 2021, – N 12, ISSN 1229-8468, – s. 83-103.
 11. Məmmədova, Ş.B. Edebi Estetik Açından Bağımsızlık Motiflerinin Milli // – Ankara: Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 2021. – c.2, Aralık, e-ISSN: 2717-8609, – s. 134-144.
 12. Məmmədova, Ş.B. XX century Azerbaijani poetry: classic tradition and search for innovation (1990-1937) // Scopc.Revista Universidad u Sociedad, 14 (S1). ISSN: 2218-3620. February, – 2022, – s. 47-52.
 13. Məmmədova, Ş.B. Azerbaijani enlightenment-realist poetry in the context of artistic style searches // Scorp. Revista Conrado, 18(85), March-April, 2022, ISSN: 1990-8644, – s. 429-434.
 14. Məmmədova, Ş.B. Vətənpərvərlik poeziyasının yanr və üslub çarları // Poetika.izm, – 2022. N 1. ISSN 2663-2936, – s. 71-78.
 15. Məmmədova, Ş.B. Abbas Səhhət poeziyası ənənə və novatorluq kontekstində // Dil və ədəbiyyat, – 2023. N 1 (121). ISSN: 2218-7588, – s. 182-185.
 16. Məmmədova, Ş.B. Poetic traditions of Fuzuli and innovative

- search in Azerbaijanian poetry (beginning of the XX century)
// Scors. Proceedings of the and International Scientific
Conference “Foundations and Trends in Research” (March 30-
31. 2023). – Kopenhagen, Denmark, 2023. 236 p. ISBN 978-0-
8920-2262-5, – s. 103-106.
17. Məmmədova, Ş.B. The searches of tradition, innovation and
artistic steyle in Mahammad Hadi s poetry // – Bakı:
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2023. N 1. ISSN 2663-4406,
– s. 53-62.
 18. Məmmədova, Ş.B. Folklor Gelenekleri Bağlamında
Azerbaycan Şiiri (20 Yüzil Başları) // Türkuaz Uluslararası
Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalr Dergisi, 4 (2). Aralık 2023
e.İSSN: 2717-8609, – s. 50-58
 19. Məmmədova, Ş.B. Almas İldırımın poetik irsi ənənə və
novatorluq fonunda // Potika.izm, 2023, N 1.ISSN 2663-2926,
– s. 35-40

Dissertasiya işinin müdafiəsi 17 aprel 2025-ci il tarixində 12:30-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcələrini almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən ED 1.05 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1073, Bakı ş., H.Cavid prospekti 117., Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, IV mərtəbə, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron Akt zalı

Dissertasiya işi ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 04 mart 2025.-ci il tarixdə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.01.2025

Kağızın formatı: A5

Həcm: 87964

Tiraj: 100